

อุปลักษณเชิงมนทัศน์ของคำว่า “счастье” ในภาษารัสเซีย ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน

ศรียรา ผาสุกดี

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

Email: srivara_p@hotmail.com

รับบทความ 22 มีนาคม 2562 แก้ไขบทความ 10 มิถุนายน 2562 ตอบรับ 17 มิถุนายน 2562 ออนไลน์ 30 มิถุนายน 2562

บทคัดย่อ

บทความนี้ มุ่งเน้นศึกษามโนทัศน์ “счастье” หรือความสุข ในภาษารัสเซียตามแนวคิดทฤษฎีอุปลักษณในมุมมองทางภาษาศาสตร์ปริชานของเลคอฟฟ์และจอห์นสัน (1980) พบความหมายอุปลักษณต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสุข เช่น อาหาร เป็นต้น ผลการศึกษาวิเคราะห์พบว่ามโนทัศน์คำอุปลักษณสะท้อนมโนทัศน์ของความสุขในคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ จำนวน 5 มโนทัศน์ด้วยกัน ได้แก่ 1. [ความสุข เป็น บุคคล] 2. [ความสุข เป็น อาหาร] 3. [ความสุข เป็น ทรัพย์สินสมบัติ] 4. [ความสุข เป็น นก] และ 5. [ความสุข เป็น สิ่งปรากฏบนร่างกาย] ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงระบบมโนทัศน์ของความสุขในถ้อยคำอุปลักษณ แสดงถึงลักษณะมุมมองความคิดและวัฒนธรรมที่ปรากฏในภาษารัสเซีย

คำสำคัญ อุปลักษณเชิงมนทัศน์ ภาษารัสเซีย ภาษาศาสตร์ปริชาน

Conceptual Metaphors of Happiness in Russian Language in Cognitive Linguistics

Srivara Pasukdee

Faculty of Humanities, Ramkhamhaeng University

Email: srivara_p@hotmail.com

Received 22 March 2019; revised 10 June 2019; accepted 17 June 2019; online 30 June 2019

Abstract

This paper is concerned with applying the cognitive linguistic view of metaphor theory as defined by Lakoff and Johnson (1980) to the concept of Happiness or “счастье” in Russian. We can find some related metaphors, such as “food”. The findings reveal that there are 5 concepts of Happiness reflected by the metaphorical expressions in the Russian National Corpus, namely 1. [HAPPINESS IS HUMAN BEINGS] 2. [HAPPINESS IS FOOD] 3. [HAPPINESS IS PROPERTY] 4. [HAPPINESS IS BIRDS] 5. [HAPPINESS IS PARTS OF THE BODY]. The findings propose that our conceptual system of happiness is organized metaphorically, carrying within its cognitive characteristics and culture in the Russian language.

Keywords: Conceptual Metaphor, Russian Language, Cognitive Linguistics

1. บทนำ

ความสุข คือ สภาวะความรู้สึกละเอียดทางอารมณ์ ซึ่งความสุขมีความหมายหลากหลายมิติ ในแต่ละสังคม ชนชาติและวัฒนธรรมที่ต่างกันย่อมถูกปลูกฝังและเรียนรู้มุมมองของความสุขที่ต่างกันไป การใช้ภาษาแสดงอารมณ์ความสุขจึงสะท้อนโน้ตทัศน์หรือความคิดของผู้ใช้ภาษาในแต่ละวัฒนธรรม โคเวคเซสเสนอว่า ความสุขเป็นอารมณ์ของมนุษย์ที่แสดงเป็นรูปธรรม หากกล่าวถึงความสุขโดยใช้ภาษาที่เป็นอุปลักษณ์จะสะท้อนโน้ตทัศน์และความคิดความเข้าใจที่มีต่อความสุขได้ในหลายมิติ ตัวอย่างเช่น HAPPY IS UP แสดงความหมายเชื่อมโยงว่าความสุขเพิ่มขึ้นหรือลดลงได้ เป็นต้น (Kövecses, 2002) ในทางภาษาศาสตร์ปริชาณมีแนวคิดที่เชื่อว่า มโนทัศน์เกิดขึ้นได้โดยอาศัยกระบวนการใช้ภาษาแสดงอุปลักษณ์ และเชื่อว่าอุปลักษณ์เป็นสิ่งที่ เป็นพื้นฐานที่สุดในชีวิตมนุษย์ โดยนำอุปลักษณ์มาช่วยในการคิดและเข้าใจสรรพสิ่งต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น การใช้ภาษาเป็นอุปลักษณ์เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ผู้ใช้ภาษานำระบบความคิดหรือระบบโน้ตทัศน์ (conceptual system) มาจากประสบการณ์ที่ตนเองรับรู้ต่อโลกภายนอกทางร่างกาย (bodily experience) ทางอารมณ์ความรู้สึกและทางสังคม สามารถนำมาอธิบายได้อย่างมีเหตุผล สะท้อนให้เห็นการใช้ภาษาของคนในสังคมหนึ่ง ๆ (Kövecses, 2006)

อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ (conceptual metaphor) เป็นเครื่องมือแสดงความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับระบบความคิด ภาษามีความสัมพันธ์กับประสบการณ์ทางโลกของมนุษย์เรา แนวคิดเดิมเรื่องอุปลักษณ์มองว่าเป็นเรื่องของภาษา ไม่เกี่ยวข้องกับระบบความคิด ซึ่งเห็นว่าอุปลักษณ์คืออุปมา แต่เป็นอุปมาที่ไม่มีคำเชื่อม (elliptical and truncated simile) การใช้อุปลักษณ์ตามทฤษฎีแนวคิดเดิมจึงเป็นเรื่องที่ผู้ใช้ภาษาเป็นผู้สร้างขึ้นมา แต่แนวคิดอุปลักษณ์ของทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาณเห็นว่าการใช้ภาษาที่เป็นอุปลักษณ์อยู่ในความคิดและการกระทำของเราด้วย คือสะท้อนถึงระบบคิดและระบบการประพจน์ของมนุษย์ แสดงให้เห็นว่ารูปภาษาหรือถ้อยคำเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เห็นถึงระบบมโนทัศน์ของมนุษย์

ผู้วิจัยเห็นว่าการศึกษาการถ่ายทอดความหมายในมโนทัศน์ของความสุขในภาษาไทยมีความน่าสนใจ เนื่องจากความสุขเป็นสภาวะอารมณ์พื้นฐานของมนุษย์ การศึกษาถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับความสุขโดยเก็บข้อมูลทางภาษาจากคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติเป็นการศึกษาการใช้ภาษาของคนทั่วไปในชีวิตประจำวัน ซึ่งการศึกษาความหมายและกระบวนการทางความคิดผ่านรูปภาษาตามแนวคิดทางภาษาศาสตร์ปริชาณช่วยอธิบายให้เข้าใจระบบความคิดของมนุษย์ อีกทั้งภาษาเป็นสิ่งสะท้อน

ความคิดและวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยภาษาและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์และต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน การศึกษาถ้อยคำอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ของความสุขในภาษารัสเซียจึงทำให้เห็นมุมมองและความคิดของชาวรัสเซียที่มีต่อความสุข

2. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สำหรับแนวคิดเรื่องอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ เลคอฟฟ์และจอห์นสัน (Lakoff & Johnson, 1980) ได้อธิบายเรื่องอุปลักษณ์แนวใหม่ไว้ในหนังสือ *Metaphors we live by* โดยเสนอมุมมองเกี่ยวกับ “ทฤษฎีอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์” (conceptual metaphor theory) ซึ่งการศึกษาแนวคิดนี้ได้อธิบายว่า อุปลักษณ์ปรากฏอยู่ทั่วไปในการใช้ภาษาของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน ส่งผลต่อกระบวนการคิดและการกระทำของมนุษย์ด้วย ส่วน “ภาษา” เป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนให้เห็นระบบมนทัศน์ของมนุษย์ เนื่องจากกระบวนการทางปริชานที่เรียกว่า “การถ่ายโยง” (mapping) ซึ่งเป็นการจับคู่ระหว่างวงมนทัศน์สองวง คือ วงความหมายต้นทางกับวงความหมายปลายทางหรือเป้าหมาย เมื่อมนุษย์พบสิ่งใหม่จึงมักจับคู่โยงกับประสบการณ์และความรู้เก่าที่มีอยู่เพื่อให้เข้าใจในการศึกษาภาษาตามแนวทางภาษาศาสตร์ปริชาน (Lakoff & Johnson, 1980) อุปลักษณ์เชิงมนทัศน์เป็นกระบวนการถ่ายโยงความหมาย อาศัยระบบความคิดหรือปริชานของมนุษย์ในการขยายความหมายให้เกิดความเข้าใจและเห็นมนทัศน์ จากสิ่งที่เรียกว่ารูปธรรมไปสู่สิ่งที่นามธรรมมากกว่า ลักษณะสำคัญของอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์คือ เป็นภาษาที่สะท้อนความคิดและไม่ใช่แค่การเปรียบเทียบ แต่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง (ศรีวิรา ผาสุขดี, 2561)

อนึ่ง มีการนำแนวคิดเรื่องคุณสมบัติ (attribute) ในทฤษฎีต้นแบบมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาทางด้านความหมาย โดยกล่าวว่าคำประกอบด้วยคุณสมบัติทางความหมาย ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้คำแต่ละคำมีความหมายคล้ายกันหรือแตกต่างกัน และทำให้เราสามารถจัดคำที่มีคุณสมบัติทางความหมายร่วมกันไว้ในกลุ่มเดียวกันได้ รวมถึงแยกคำแต่ละคำออกจากกันได้ กระบวนการทางความหมายของอุปลักษณ์เกิดจากการถ่ายโยงความคิดหรือความหมาย (mapping) ระหว่างวงความหมายต้นทางและวงความหมายปลายทาง โดยจะเป็นการถ่ายโยงคุณสมบัติทางความหมาย (attribute) ของคำจากวงความหมายหนึ่งไปสู่อีกวงความหมายหนึ่ง (Evans, 2007)

นักภาษาศาสตร์ปริชานอธิบายว่า ความหมายของคำมาจากประสบการณ์ทางกาย (bodily experience) กล่าวคือ มนุษย์เรามีการปฏิสัมพันธ์กับโลกตั้งแต่เกิดมาโดยผ่านการรับรู้ต่างๆ ได้แก่ การมองเห็น การฟัง การจับ การดมกลิ่น การรับรส หรือการ

กระทำโดยใช้ร่างกาย เช่น ยืน เดิน วิ่ง ฯลฯ ประสบการณ์ทางกายที่เกิดขึ้นซ้ำซากในการดำรงชีวิตนี้จะถูกสั่งสม จนเกิดการสร้างผังภาพ (image schema) ขึ้นในสมองและความคิดของมนุษย์เรา ผังภาพเป็นปัจจัยที่สร้างโครงสร้างในระบบปริชาณของมนุษย์ ซึ่งทำให้เราสามารถรับรู้และเข้าใจความหมายของสรรพสิ่งและสร้างกระบวนการความคิดหรือระบบมโนทัศน์ (conceptual system) เกี่ยวกับโลก มโนทัศน์จะเป็นพื้นฐานแห่งการถ่ายโยงเชิงอุปลักษณ์ (metaphorical mapping) จากสิ่งที่น่าสนใจมาเปรียบหรือวางความหมายต้นทาง (source domain) ไปสู่สิ่งที่ต้องการกล่าวถึงหรือวางความหมายปลายทาง (target domain) ทำให้เกิดการขยายความหมายจากสิ่งหนึ่งที่เป็นรูปธรรมมากกว่าไปสู่อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นนามธรรมมากกว่า (Johnson, 1987)

สอดคล้องกับแนวคิดของแลงแอกเคอร์ (Langacker, 1999) กล่าวว่า โครงสร้างมโนทัศน์ ไม่ใช่สิ่งที่จะอธิบายความหมายในลักษณะมองหาเงื่อนไขความจริงว่า ประโยคนั้นจะเป็นจริงหรือเท็จในโลกลักษณะใด แต่โครงสร้างมโนทัศน์เป็นรูปแทนความรู้ที่มนุษย์เราได้จากการสร้างกระบวนการความคิด (conceptualize) และประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เรารับรู้ผ่านทางระบบปริชาณ และสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการสร้างมโนทัศน์ (conceptualization) ซึ่งเห็นว่าเป็นกระบวนการที่มนุษย์เกิดการเรียนรู้ หล่อหลอมความคิดและสั่งสมประสบการณ์ต่าง ๆ จากการปฏิสัมพันธ์กับโลก มโนทัศน์จึงไม่ใช่เพียง “การแสดงความหมาย” แต่เชื่อมโยงระหว่างภาษากับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในโลก (Evans, 2007, p. 38)

นอกจากนั้น เลคอฟฟ์กับจอห์นสันก็ได้นิยามความแตกต่างระหว่างคำว่าอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ (conceptual metaphor) กับการใช้ภาษาเชิงอุปลักษณ์ (metaphorical linguistic expression) ไว้อย่างชัดเจนว่า อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์เป็นวิธีคิด ส่วนการใช้ภาษาในเชิงอุปลักษณ์เป็นภาษาที่สะท้อนถึงระบบอุปลักษณ์ดังกล่าว เช่น ในภาษาอังกฤษ You're wasting my time. (คุณทำให้ฉันเสียเวลา) หรือ I don't have the time to give you. (ฉันไม่มีเวลาจะให้คุณ) ตัวอย่างดังกล่าว แสดงว่าในสังคมวัฒนธรรมปัจจุบัน ถือว่าเวลาเป็นสิ่งมีค่าอย่างมาก เป็นทรัพยากรที่ถูกจำกัดที่ควรใช้อย่างประหยัด แนวคิดที่ถือเวลาโดยเชื่อมโยงกับเงินทองเป็นวัฒนธรรมที่ค่อนข้างใหม่ในประวัติศาสตร์มนุษยชน ก่อให้เกิดมโนทัศน์ กล่าวคือ เราปฏิบัติต่อเวลาเหมือนกับสิ่งมีค่าอย่าง เงินทอง จึงใช้คำว่า ใช้จ่าย ให้ รักษา ประเมินราคา เป็นต้น คำต่าง ๆ ที่ใช้ในการกล่าวถึงเวลาคือการใช้ภาษาเชิงอุปลักษณ์ (metaphorical linguistic expressions) ส่วนอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ (conceptual metaphor) ที่สะท้อนอยู่ใน การใช้ภาษา

ดังกล่าวคือ เวลาเป็นเงินทอง (TIME IS MONEY) เมื่อมนุษย์พบสิ่งใหม่จึงมักจับคู่โยงกับประสบการณ์และความรู้เก่าที่มีอยู่เพื่อให้เข้าใจความหมายของสรรพสิ่งต่างๆ (Lakoff & Johnson, 1980)

ในช่วงหลังมานี้ มีนักภาษาศาสตร์ชาวรัสเซียเริ่มสนใจศึกษาตามทฤษฎีภาษาศาสตร์ปริชาน โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ เช่น อารุตยูโนวา (Арутюнова, 1998) เห็นว่า อุปลักษณ์ใช้อธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เกิดภาพในใจ สอดคล้องกับอุปลักษณ์ตามแนวคิดภาษาศาสตร์ปริชาน แตกต่างจากอุปลักษณ์ที่ใช้เพียงเพื่อความสละสลวยในงานประพันธ์แต่ก่อนคือ เป็นภาษาที่เราใช้ในชีวิตประจำวัน เช่นเดียวกับแนวคิดของ สครียาเรียฟสกี (Скляревский, 1993) ซึ่งมองว่าอุปลักษณ์เป็นการใช้ภาษาทั่ว ๆ ไปในชีวิตประจำวัน ขยายความหมายจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นนามธรรมมากกว่า เพื่อทำให้เกิดภาพ เช่น *Дождь идёт.ฝน + เดิน* หมายถึง “ฝนตก” เป็นต้น

ลักษณะสำคัญของอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์คือ เป็นภาษาที่สะท้อนความคิดและไม่ใช่แค่การเปรียบเทียบ แต่เกิดจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวเอง ซึ่งในภาษารัสเซียพบการใช้ภาษาที่เป็นอุปลักษณ์เพื่อแสดงความคิดกับอารมณ์ความรู้สึกเกี่ยวกับความสุขพบมากในข้อมูลที่เป็นบทอ่านจากหนังสือ วารสารและหนังสือพิมพ์ซึ่งในปัจจุบันเสนอทัศนคติของความสุข แสดงอิทธิพลต่อความเชื่อ ความคิด ตลอดจนค่านิยมของคนในสังคมเกี่ยวกับความสุข จึงน่าสนใจนำถ้อยคำอุปลักษณ์ที่แสดงความหมายของความสุขที่ปรากฏมาศึกษาความหมาย อธิบายถึงสรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัวและสะท้อนความคิดของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อความสุข ดังนั้นการศึกษาความคิดและมนทัศน์ของผู้ใช้ภาษาในการแสดงความหมายของความสุขหรือ “счастье” ในภาษารัสเซีย จึงใช้อุปลักษณ์มาเป็นกลไกสำคัญเพื่อประมวลความคิดและการรับรู้จากประสบการณ์ทางกายที่เกิดขึ้นนำมาสะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีความคิดในสรรพสิ่งต่าง ๆ อย่างเชื่อมโยงกันและความคิดที่ถ่ายทอดผ่านภาษายังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม

ในงานวิจัยที่ผ่านมา มีการศึกษาเรื่องอุปลักษณ์ความสุขในภาษาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง แต่ยังไม่พบการศึกษาอุปลักษณ์เชิงมนทัศน์ของความสุขโดยใช้แนวคิดภาษาศาสตร์ปริชาน ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยข้อมูลอุปลักษณ์ความสุขในงานวรรณกรรมมากกว่า ทั้งนี้ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์จากคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ จากข้อมูลพบว่า มีการใช้อุปลักษณ์ความสุขในภาษารัสเซียปัจจุบันอยู่หลากหลาย เนื่องจากความสุขเป็นสภาวะอารมณ์พื้นฐานใกล้ตัว ทุกชาติ

ทุกภาษาต่างมีมีโนทัศน์เกี่ยวกับความสุขที่คล้ายและต่างกัน ซึ่งเชื่อมโยงกระบวนการความคิดไปสู่อุปลักษณ์เชิงมีโนทัศน์และสะท้อนออกมาทางภาษาและวัฒนธรรมของรัสเซีย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งในการเข้าใจระบบปริธานของมนุษย์โดยเฉพาะชาวรัสเซีย

3. ข้อมูลและวิธีการวิจัย

3.1 การเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาความหมายและมีโนทัศน์ของอุปลักษณ์ “счастье” หรือความสุขในภาษารัสเซีย ซึ่งมีวิธีดำเนินการวิจัยและแหล่งข้อมูลทางภาษาที่ใช้ในการวิจัยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร หนังสือ งานวิจัย และบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับอุปลักษณ์เชิงมีโนทัศน์ (conceptual metaphor)

2. การเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ (Russian National Corpus, <http://www.ruscorpura.ru>) ซึ่งเป็นฐานข้อมูลภาษารัสเซียออนไลน์ที่มีมาตรฐาน ได้แก่ ข้อมูลภาษาเขียนจากบทอ่านหรือคอลัมน์ในสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทนิตยสาร วารสารและหนังสือพิมพ์ โดยป้อนหน่วยคำว่า “счастье” ในหน้าจอค้นหา พร้อมทั้งกำหนดรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. ช่วงปีที่ต้องการนำมาศึกษา คือ ปี ค.ศ. 2016 – 2018

ข. ประเภทเอกสารคือ นิตยสาร วารสาร หนังสือพิมพ์ ไม่ศึกษาข้อมูลจากงานวรรณกรรมในอดีต เนื่องจากต้องการศึกษาข้อมูลภาษาที่มีการใช้ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 1 หน้าจอค้นหาข้อมูลภาษารัสเซียในคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОРПУС
РУССКОГО
ЯЗЫКА

главная Основной корпус инструкция задать подкорпус English

основной Поиск точных форм ? A B

синтаксический Слово или фраза

газетный

параллельный

обучающий

диалектный

поэтический

устный

акцентологический

мультимедийный

исторический

использование корпуса

Лексико-грамматический поиск ?

Слово ? A B Грамм. признаки ? выбрать Семант. признаки ? выбрать

Доп. признаки ? выбрать Словообразование выбрать

1-е знач. ☒ др. знач. ☐ фильтр 1 ☐ фильтр 2 ?

Расстояние: от 1 до 1 ?

Слово ? A B Грамм. признаки ? выбрать Семант. признаки ? выбрать

Доп. признаки ? выбрать Словообразование выбрать

1-е знач. ☒ др. знач. ☐ фильтр 1 ☐ фильтр 2 ?

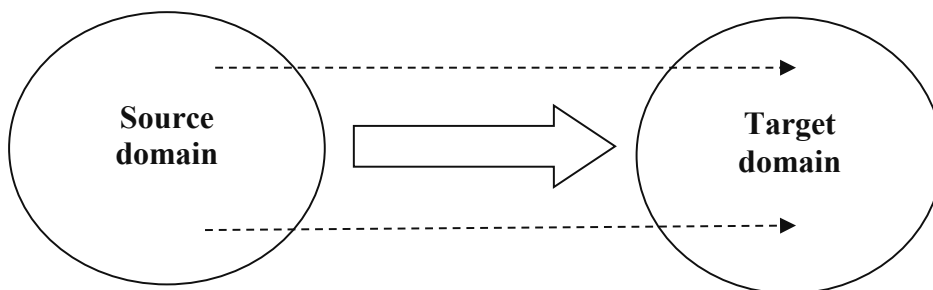
искать очистить

ค. ไวยากรณ์ของหน่วยคำที่ค้นหา โดยดูคำนามคำว่า “счастье” ที่ปรากฏใน
ทุกพจน์และการก

3.2 การวิเคราะห์ข้อมูล

การคัดเลือกถ้อยคำอุปลักษณ์เพื่อนำมาวิเคราะห์อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ พิจารณา
จากหลัก 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก ผู้วิจัยนำข้อมูลที่เก็บได้มาพิจารณาจากการใช้
ภาษาที่แสดงการเปรียบเทียบที่ปรากฏในวงความหมายต้นทาง (source domain) และสิ่งที่
ถูกเปรียบในวงความหมายปลายทาง (target domain) โดยอาจปรากฏคำเชื่อมแสดงความ
เปรียบ เช่น *เหมือน เป็น คือ เป็นต้น*

ภาพที่ 2 การถ่ายโยงทางความหมาย

ประการที่สอง ผู้วิจัยพิจารณาจากการนำคำศัพท์ที่ความหมายเดิมใช้ในแวดวงความหมายหนึ่งและมีการขยายเชื่อมโยงไปสู่อีกความหมายหนึ่ง ซึ่งแวดวงความหมายของสิ่งที่ถูกเปรียบคือ “счастье”

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ซึ่งเป็นถ้อยคำอุปลักษณ์ที่พบในภาษารัสเซีย มาจำแนกออกเป็นกลุ่มมโนทัศน์ต่าง ๆ และนำมาสรุปและอภิปรายผลการศึกษการถ่ายโยงทางความหมาย (mapping) ของอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์

4. ผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่อง อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ของคำว่า “счастье” ในภาษารัสเซีย ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน ผู้วิจัยจะแสดงผลของการขยายความหมายเป็นอุปลักษณ์ต่าง ๆ คือ กระบวนการถ่ายโยงความหมาย (mappings) ระหว่างวงความหมายสองกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ได้แก่ วงความหมายต้นทาง (source domain) และวงความหมายปลายทาง (target domain) ทำให้เกิดความหมายใหม่ที่ผู้ใช้ภาษาต้องการเปรียบเทียบ

ในการรายงานผลการศึกษาผู้วิจัยจะเสนอผลการวิเคราะห์เป็นถ้อยคำอุปลักษณ์ความสุขและมโนทัศน์ที่ปรากฏ ผู้วิจัยได้นำตัวอย่างถ้อยคำเปรียบเทียบมาวิเคราะห์การใช้อุปลักษณ์ การศึกษารูปภาษาที่อ้างหรือเกี่ยวโยงกับชีวิตจะแสดงให้เห็นมโนทัศน์ของผู้ใช้ภาษารัสเซีย จากการศึกษาค้นคว้าการใช้ภาษาที่มีคำว่า “счастье” ในคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ รวม 64 ถ้อยคำอุปลักษณ์ เมื่อนำมาวิเคราะห์โดยการสุ่มตัวอย่างจากข้อมูลที่พบถ้อยคำอุปลักษณ์ในมโนทัศน์ “ชีวิต” ทั้งหมด สะท้อนเป็นมโนทัศน์ได้ 5 ชุด โดยเรียงตามลำดับตามความถี่ของการถ้อยคำอุปลักษณ์ที่ปรากฏ ดังนี้

4.1 [ความสุข เป็น บุคคล] «СЧАСТЬЕ – ЧЕЛОВЕК»

ผู้ใช้ภาษาเปรียบเทียบความสุขเหมือนบุคคล เป็นสิ่งมีชีวิต มีการเคลื่อนไหว เคลื่อนที่ หรือเปลี่ยนตำแหน่ง ปรากฏร่วมกับคำกริยาต่าง ๆ ทั้งคำกริยาเคลื่อนที่และคำกริยาแสดงการกระทำหรืออาการของมนุษย์ ได้แก่ *уходить* “เดินออก” *бежать* “วิ่ง” *ездить* “เดินทาง” *улыбнуться* “ยิ้ม” สะท้อนว่าความสุขเป็นสิ่งเคลื่อนที่หรือผู้กระทำ ดำเนินเหตุการณ์ ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

- 1) *Счастье убежало.*
[ความสุข วิ่งหนี]
ความสุขหายไป
- 2) *Жизнь одна, годы уходят – и уходит счастье.*
[ชีวิต ลำพัง ปี ออกไป และ ออกไป ความสุข]
ชีวิตอยู่ลำพัง แต่ละปีกำลังผ่านไป และความสุขก็จะหายไปด้วย
- 3) *Счастье промчится мимо него и исчезнет.*
[ความสุข ผ่านไปเร็ว ผ่าน เขา และ หายตัว]
ความสุขผ่านเขาไปอย่างรวดเร็วและหายจากไป
- 4) *Ему тоже улыбнулось счастье.*
[เขา ด้วยกัน ยิ้ม ความสุข]
ความสุขยิ้มให้เขาด้วยเช่นกัน
- 5) *Теперь счастье ему посмотрело в глаза.*
[ตอนนี้ ความสุข ให้เขา มองดู ใน ดวงตา]
ตอนนี้เขาเต็มไปด้วยความสุข
- 6) *Счастье в дверь постучалось.*
[ความสุข ที่ ประตู เคาะ]
ความสุขปรากฏขึ้นตรงหน้า

7) От этих слов *счастье* запело в моей душе.

[จาก เหล่านี้ คำ ความสุข ร้องเพลง ใน ของฉัน ใจ]
ได้ยินคำเหล่านี้แล้วมีความสุขข้างในใจ

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ พบว่ามีการใช้ถ้อยคำ *วังหนี่* *เดินออก ผ่านไป ยิ้ม มอง เคาะ* *ร้องเพลง* แสดงให้เห็นว่าความสุขเป็นเหมือนสิ่งมีชีวิต เคลื่อนที่ได้ มีการกระทำและอาการเหมือนมนุษย์ เช่น *ความสุขเคาะประตูบ้าน* หรือ *ความสุขร้องเพลงในใจ* หมายถึง มีความสุข เต็มไปด้วยความสุข เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบข้อมูลแสดงลักษณะของความสุขเหมือนลักษณะนิสัยของคน ตัวอย่างเช่น

8) Доброе *счастье*.

[ดี ความสุข]
มีความสุขที่ดี

9) Эгоистичное *счастье*

[เห็นแก่ตัว ความสุข]
มีความสุขแบบเห็นแก่ตัว

จากตัวอย่างแสดงลักษณะนิสัยกับความสุข พบว่าแสดงความหมายทั้งแง่บวก และแง่ลบตามบุคลิกลักษณะของคน แสดงให้เห็นความคิดที่มองความสุขเหมือนบุคคล มีนิสัยทั้งดีและไม่ดีปะปนกัน

4.2 [ความสุข เป็น อาหาร] «СЧАСТЬЕ – ПИЩА»

ในภาษารัสเซียพบข้อมูลที่ปรากฏถ้อยคำอุปลักษณะเกี่ยวกับความสุข โดยเปรียบเทียบความสุขเหมือนกับอาหาร ปรากฏร่วมกับคำกริยาหรือคำนามที่เกี่ยวข้อง อาหาร เช่น *проповать “ลองชิม” кушать “กิน” вкус “รสชาติ”* สะท้อนความคิดของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อความสุขว่า เป็นสิ่งที่จับต้องได้ อยากกลืนกินสัมผัสรสชาติ ต้องการเสมือนเป็นปัจจัยหนึ่งในการดำรงชีวิต ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

10) *Счастье* очень похоже на вкус конфет.

[ความสุข อย่างมาก คล้ายกับ รสชาติ ลูกอม]

ความสุขมีรสชาติคล้ายกับลูกอมมาก

11) Дай мне проповать *счастье*.

[ให้ ฉัน ลิ้มลอง ความสุข]

ให้ฉันได้สัมผัสความสุข

12) С чем кушают *счастье*.

[ด้วย อะไร กิน ความสุข]

ความสุขกินคู่กับอะไรดี

13) Единого рецепта *счастья* не выпишешь.

[หนึ่งเดียว สูตร ความสุข ไม่ เขียนไว้]

เธอไม่ต้องเขียนสูตรสำเร็จของความสุข

14) Лучше горькое *счастье*.

[ดีกว่า รสขม ความสุข]

สัมผัสความสุขปนทุกข์ก็ยิ่งดีกว่า

15) *Счастье* – это большой-большой арбуз.

[ความสุข คือ ใหญ่-ใหญ่ แดงโม]

ความสุขเหมือนแดงโมผลใหญ่ๆ

จากถ้อยคำอุปลักษณ์ข้างต้นสะท้อนนัยทัศน์ ความสุข เป็น อาหาร ดังตัวอย่าง *ความสุขรสขม* นำรสชาติขมมาใช้แสดงถึงความสุขที่มีความทุกข์ปนอยู่ หมายถึง สุขบ้าง ทุกข์บ้าง *ความสุขรสชาติเหมือนลูกอม* เปรียบความสุขเหมือนขนมหวาน มีรสชาติหวาน ให้ความหมายของความสุขในแง่ดี ซึ่งข้อมูลที่พบส่วนใหญ่แล้วแสดงให้เห็นว่า ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนาและต้องการในชีวิตเหมือนกับอาหาร อาจมีรสสัมผัสต่างกันไปตามความสุขรูปแบบต่าง ๆ

4.3 [ความสุข เป็น ทรัพย์สินสมบัติ] «СЧАСТЬЕ – ИМУЩЕСТВО»

ผู้ใช้ภาษาเปรียบเทียบความสุขเหมือนทรัพย์สินสมบัติ เป็นวัตถุสิ่งของมีค่า สะท้อนว่าความสุขเป็นสิ่งที่มีความหมาย มีราคาที่ทุกคนต่างอยากครอบครองและเก็บรักษา ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

16) Он шёл домой и нес свое огромное *счастье*.

[เขา เดิน กลับบ้าน และ หิ้ว ของตัวเอง ยิ่งใหญ่ ความสุข]
เขาเดินกลับบ้านพร้อมความสุขใจอย่างมาก

17) *Счастье* им несет.

[ความสุข ให้พวกเขา หิ้ว]
มอบความสุขให้แก่พวกเขา

18) Возьми это *счастье* в карман.

[หยิบ นี่ ความสุข ใน กระเป๋าสตางค์]
จงหยิบความสุขนี้ใส่กระเป๋าสตางค์ไว้

19) Разве человек не сам хозяин своего *счастья*.

[แท้จริง คน ไม่ ตัวเอง เจ้าของ ของตัวเอง ความสุข]
คนไม่ใช่เจ้าของความสุขของตัวเองอย่างแท้จริง

ในตัวอย่างข้อมูลถ้อยคำอุปลักษณ์ มีการใช้คำว่า *ถือไป ใส่กระเป๋าสตางค์ เป็นเจ้าของครอบครอง* แสดงให้เห็นถ้อยคำเปรียบเทียบความสุขเหมือนเป็นสิ่งที่มีความหมายและต้องการเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ผู้ใช้ภาษามีมุมมองความคิดว่า คนเราสามารถครอบครองความสุขได้เหมือนทรัพย์สินสมบัติ และในขณะเดียวกันความสุขสามารถแบ่งปันให้แก่กันได้ ดังเช่นตัวอย่าง *หิ้วความสุขไปให้* หมายถึง มอบความสุขให้แก่ผู้อื่น

4.4 [ความสุข เป็น นก] «СЧАСТЬЕ – ПТИЦА»

ในภาษารัสเซียพบข้อมูลที่ปรากฏถ้อยคำอุปลักษณ์เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต เปรียบความสุขเป็นนก ปรากฏร่วมกับคำกริยาเคลื่อนที่แสดงอาการของนก เคลื่อนไหวด้วยปีก แสดงทิศทางขึ้นลงเข้าออก ได้แก่ *влететь* “บินขึ้น” *отлететь* “บินออก” สะท้อน

ความคิดของผู้ใช้ภาษาที่มีต่อความสุขว่า ความสุขมีชีวิต สามารถบินได้เหมือนนก
ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

20) *Счастье влетит в него.*

[ความสุข บินขึ้น ใน ท้องฟ้า]

ความสุขบินขึ้นไปในท้องฟ้า

21) *Счастье отлетело от человека с той минуты,*

[ความสุข บินออก จาก คน จาก นั้น นาที

как он захотел овладеть.

เหมือนอย่าง เขา ต้องการ ครอบครอง]

ความสุขบินจากไปทันทีที่คนนั้นต้องการครอบครองมัน

จากถ้อยคำอุปลักษณช่างต้นสะท้อนทัศนคติ ความสุขเป็นนก ดังตัวอย่าง
ข้อมูลที่ปรากฏ เช่น *ความสุขบินขึ้น* หมายถึง ความสุขหลุดลอยไป หรือ *ความสุขบินออกไป*
หมายถึง ความสุขจากไป ไม่มีความสุขอีกเหมือนเดิม ซึ่งจากถ้อยคำอุปลักษณที่พบให้
ความหมายของความสุขในแง่ลบ ข้อมูลที่พบส่วนใหญ่แล้วแสดงให้เห็นว่า ความสุข
เหมือนนกที่บินผ่านเข้ามา และสามารถบินออกไป เปรียบกับเวลาที่ความสุขเลื่อน
หายไป

4.5 [ความสุข เป็น สิ่งปรากฏบนร่างกาย] «СЧАСТЬЕ – ОРГАНЫ»

ผู้ใช้ภาษาเปรียบความสุขเหมือนอวัยวะร่างกาย นำถ้อยคำที่สัมพันธ์กับอวัยวะ
ร่างกายของมนุษย์มาเปรียบกับความสุข ได้แก่คำว่า *лицо* “ใบหน้า” *глаза* “ดวงตา”
สะท้อนว่าพบความสุขได้จากตัวเราหรือร่างกาย ความสุขสามารถปรากฏบนอวัยวะ
ร่างกายเรา ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

22) *Счастье показало ему свое лицо.*

[ความสุข ปรากฏ ให้เขา ของตัวเอง ใบหน้า]

ความสุขปรากฏบนใบหน้าของเขา

23) *Он смотрел в глаза своему счастью.*

[เขา มอง ใน ดวงตา ของตัวเอง ความสุข]

เขามองเห็นความสุขในดวงตา

ในตัวอย่างถ้อยคำอุปลักษณ์ที่ปรากฏ ความสุขปรากฏอยู่บนใบหน้าและในดวงตา สะท้อนให้เห็นความคิดของผู้ใช้ภาษามองความสุขเหมือนเป็นสิ่งปรากฏบนร่างกาย ทั้งที่ความสุขเป็นสภาวะอารมณ์ภายในจิตใจ แต่ในมุมมองของชาวรัสเซียเห็นว่าความสุขปรากฏออกมาภายนอก อยู่บนร่างกาย สามารถสัมผัสและมองเห็นได้

5. สรุปและอภิปรายผล

ผลจากการวิเคราะห์พบว่า ผู้ใช้ภาษารัสเซียใช้ถ้อยคำอุปลักษณ์ความสุขสะท้อนมโนทัศน์ได้ 5 มโนทัศน์ด้วยกันคือ [ความสุข เป็น บุคคล] [ความสุข เป็น อาหาร] [ความสุข เป็น ทรัพย์สิน] [ความสุข เป็น นก] และ [ความสุข เป็น สิ่งปรากฏบนร่างกาย] ซึ่งจากมโนทัศน์ที่พบในข้อมูลถ้อยคำอุปลักษณ์จากคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาตินี้ แสดงถึงความคิดเปรียบเทียบความหมายและเรื่องราวเกี่ยวกับความสุขได้ 3 ลักษณะด้วยกันได้แก่

1. ความสุขเปรียบเหมือนสรรพสิ่งมีชีวิต

แสดงการกระทำ อากาและบุคลิก รวมไปถึงลักษณะนิสัยของคน ปรากฏร่วมกับความสุข หรือเปรียบเทียบความสุขว่า สามารถบินได้เหมือนนก

2. ความสุขเปรียบเหมือนสิ่งที่มีค่า

แสดงให้เห็นว่าความสุขเปรียบเสมือนเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตที่ทุกคนต่างต้องการ ไขว่คว้าและครอบครองไว้ จำเป็นต่อร่างกายและจิตใจ

3. ความสุขเปรียบเหมือนสิ่งที่มีสภาวะเปลี่ยนแปลงได้

แสดงถึงความสุขเข้ามาในช่วงเวลาหนึ่ง และสามารถหายจากเราไปได้ เราอาจสัมผัสความสุขช่วงหนึ่งแต่ความสุขไม่ได้อยู่กับเราถาวร มีการเปลี่ยนแปลง ไม่อยู่นิ่ง

จากความหมายของอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ที่พบในงานวิจัยนี้ สามารถสรุปและแสดงการถ่ายโยงความหมายออกเป็นลักษณะคู่ความสัมพันธ์ (mappings) ระหว่างวงความหมายต้นทางและวงความหมายปลายทาง ทั้งหมด 5 มโนทัศน์ด้วยกัน จำแนกการเชื่อมโยงของแต่ละมโนทัศน์ได้ดังนี้

วงความหมายต้นทาง (source domain) วงความหมายปลายทาง (target domain)

บุคคล	ความสุข
1. ความสุขวิ่งหนี เดินออก	ความสุขหายไป
2. ความสุขผ่านไป	ไม่มีความสุข
3. ความสุขมาเคาะประตู	มีความสุข เต็มไปด้วย
	ความสุข
4. ร้องเพลงในใจ	สุขใจ

วงความหมายต้นทาง (source domain) วงความหมายปลายทาง (target domain)

อาหาร	ความสุข
1. มีรสชาติ	ความสุขในแบบต่าง ๆ
2. มีรสหวานเหมือนลูกอม ผลไม้	มีความสุข
3. ลองชิม ทาน	สัมผัสความสุข
4. มีรสขม	มีความสุขบนความทุกข์
5. สูตรปรุงอาหาร	แนวทางของความสุข

ความหมายต้นทาง (source domain) วงความหมายปลายทาง (target domain)

ทรัพย์สิน	ความสุข
1. หิ้ว ถือความสุขติดตัว	มีความสุขหรือส่งต่อ
	ความสุขให้ผู้อื่น
2. เก็บความสุขใส่กระเป๋าสตางค์	รักษาความสุขไว้กับตัว
3. เป็นเจ้าของ ครอบครองความสุข	ความสุขของตัวเอง

ความหมายต้นทาง (source domain) วงความหมายปลายทาง (target domain)

นก	ความสุข
1. ความสุขบินขึ้น	ความสุขหมดไป
2. ความสุขบินออก	ความสุขหายไป

ความหมายต้นทาง (source domain) วงความหมายปลายทาง (target domain)

สิ่งปรากฏบนร่างกาย	ความสุข
1. ความสุขบนใบหน้า ความสุขในดวงตา	มีความสุขบนใบหน้า

การโยงความหมายของอุปลักษณ์ เป็นกระบวนการเปรียบเทียบจากสิ่งที่เป็นนามธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรมกว่า เพื่อให้เกิดความเข้าใจความหมายของความสุขในความคิดของผู้ใช้ภาษารัสเซียที่ถ่ายทอดออกมาในรูปภาษาหรือถ้อยคำต่าง ๆ ซึ่งผลการศึกษาอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ของคำว่า “счастье” รวม 64 ถ้อยคำอุปลักษณ์สะท้อนระบบความคิดของผู้ใช้ภาษารัสเซียที่มีต่อความสุข เรียงลำดับตามความถี่ของถ้อยคำอุปลักษณ์ที่พบในมโนทัศน์ทั้ง 5 มโนทัศน์ จากมากไปน้อย ปรากฏดังตารางที่ 1 ดังนี้

ตารางที่ 1

ถ้อยคำอุปลักษณ์ของความสุขที่พบในคลังข้อมูลภาษารัสเซียแห่งชาติ

ลำดับที่	อุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ของคำว่า “счастье”	ถ้อยคำอุปลักษณ์ที่พบ
1.	ความสุข เป็น บุคคล	28 ถ้อยคำ
2.	ความสุข เป็น อาหาร	12 ถ้อยคำ
3.	ความสุข เป็น ทรัพย์สินสมบัติ	11 ถ้อยคำ
4.	ความสุข เป็น นก	9 ถ้อยคำ
5.	ความสุข เป็น สิ่งปรากฏบนร่างกาย	4 ถ้อยคำ

มโนทัศน์ที่ศึกษาเหล่านี้ช่วยสะท้อนแง่มุมมองของคนรัสเซียปัจจุบันเกี่ยวกับความสุข เช่น หากเราสัมผัสความสุข ให้เรามองเป็นเรื่องของธรรมชาติที่ความสุขสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะได้ ไม่มีบุคคลใดเป็นเจ้าของความสุขได้ตลอดเวลา แต่ในขณะเดียวกันชีวิตเราต้องการความสุขเติมให้แก่ร่างกายและจิตใจ เหมือนอาหารหล่อเลี้ยงชีวิตเช่นกัน

การถ่ายทอดทางความหมายเชิงอุปลักษณ์เกี่ยวกับความสุข เชื่อมโยงกับภาษาและความคิดของมนุษย์ และยังแสดงให้เห็นถึงการใช้ภาษาของแต่ละสังคมวัฒนธรรม อย่างเช่นในมโนทัศน์ของคนรัสเซียเห็นความสุขเป็นสิ่งชีวิต แสดงอาการเหมือนมนุษย์ เดิน เข้า เดินออก แวะมาพักทักทาย หรือเปรียบเทียบความสุขเป็นสิ่งมีค่า เหมือนทรัพย์สินสมบัติ เป็นต้น จึงเป็นเรื่องน่าสนใจโดยเฉพาะในสาขาภาษาศาสตร์ปริชาน เนื่องจากภาษาเป็นสิ่งสะท้อนความคิดและวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยภาษาและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด

แบบทั้งสองทาง คือ ต่างมีอิทธิพลต่อกันและกัน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าหากนำมาศึกษาเปรียบเทียบมิติทัศนความสุขระหว่างสองภาษา คือในภาษารัสเซียและในภาษาไทย อาจมีความเหมือนหรือต่างกันตามแต่ละวัฒนธรรมและระบบความคิดของผู้ใช้ภาษานั้น ๆ

เอกสารอ้างอิง

- ศรีวรา ภาสขติ. (2561). *ปรากฏการณ์พหุของชุดคำกริยาเคลื่อนที่ในภาษารัสเซีย: การศึกษาตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน* (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- Evans, V. (2007). *A Glossary of cognitive linguistics*. Edinburgh, Scotland: Edinburgh University Press.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. New York, NY: Oxford University Press.
- _____. (2006). *Language, mind, and culture: A practical introduction*. New York, NY: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1999). *Grammar and conceptualization*. New York, NY: Mouton de Gruyter.
- Russian National Corpus. (2019, March 7). Retrieved from <http://www.ruscorpura.ru/>
- Арутюнова, Н. Д. (1998). *Язык и мир человека*. Москва, Россия: Языки русской культуры.
- Скляревская, Г.Н. (1993). *Метафора в системе языка*. Санкт-Петербург, Россия: Наука.

หน้าที่ทางสังคมของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยและชาวญี่ปุ่น

วรวรรณ เฟื่องขจรศักดิ์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

Email: f.worrawan@gmail.com

รับบทความ 31 มีนาคม 2562 แก้ไขบทความ 17 มิถุนายน 2562 ตอบรับ 17 มิถุนายน 2562 ออนไลน์ 30 มิถุนายน 2562

บทคัดย่อ

เป็นที่ทราบกันดีในหมู่นักสังคมวิทยาว่า สังคมญี่ปุ่นมีค่านิยมประการหนึ่งที่เรียกว่า “enryo” ซึ่งอาจเทียบเคียงได้กับค่านิยมเรื่อง “ความเกรงใจ” ที่มีอยู่ในสังคมไทย อีกทั้งยังมีการใช้คำกริยา “เกรงใจ” หรือ “enryo suru” ในการสนทนากับบุคคลที่ผู้พูดเกรงใจด้วยเช่นกัน บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหน้าที่ทางสังคมของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยและชาวญี่ปุ่น โดยศึกษาจากการใช้คำกริยา “เกรงใจ” และ “enryo suru” ซึ่งเป็นคำสองคำที่มักถูกนำมาเทียบเคียงกันอยู่บ่อยครั้ง และนำมาวิเคราะห์จากมุมมองเรื่องความสุภาพ โดยใช้หลักการเรื่องกลวิธีหลักแสดงความรู้สึกและการได้รับหรือเสียผลประโยชน์ของผู้พูด/ผู้ฟัง ผลการศึกษาพบว่า หน้าที่ของ “ความเกรงใจ” มี 4 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อปฏิเสธผู้ฟังโดยแท้ 2) เพื่อแสดงความห่วงใยต่อผู้ฟัง 3) เพื่อร้องขอการยืนยันจากผู้ฟัง 4) เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูดเอง ในบรรดาหน้าที่ทั้ง 4 ประการนี้มีเพียงประการแรกเท่านั้นที่ตรงกับหน้าที่ของ “enryo” ในภาษาญี่ปุ่น ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า แม้ในสังคมไทยและสังคมญี่ปุ่น จะมีแนวคิดเรื่องความเกรงใจอยู่เช่นเดียวกัน แต่บทบาทของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในการปฏิสัมพันธ์กลับมีความแตกต่างกันออกไป

คำสำคัญ เกรงใจ ความสุภาพ การได้รับและการเสียผลประโยชน์

The Social Functions of “*khwaam kreng jai*” and “*enryo*” in Thai and Japanese Interactions

Worrawan Fuangkajonsak

Faculty of Liberal Arts, Rangsit University

Email: f.worrawan@gmail.com

Received 31 March 2019; revised 17 June 2019; accepted 17 June 2019; online 30 June 2019

Abstract

It is evidently well-known among those who are familiar with Japanese society that there is the concept “enryo” which is compatible with the “khwaam

krengjai” value in Thai society. The use of the verbs “kreng jai” and “enryo suru” can also be seen in a conversation with a person whom a speaker shares such values with. The aim of this paper is to compare the social functions of “khwam krengjai” and “enryo” in Thai and Japanese context, focusing on the uses of the verb “krengjai” and “enryo suru”. By relying on the principles of politeness called “Grand Strategy of Politeness” and the cost-benefit of the speaker/hearer, the functions of “khwam krengjai” are divided into four aspects: 1) to show the speaker’s desire for autonomy, 2) to show concern towards the hearer, 3) to encourage the hearer to invite the speaker again, and 4) to create a good image for the speaker. Among these four functions, only the first corresponds to the function of “enryo” in Japanese. Although this suggests that in both Thai and Japanese society, the concept of “khwam krengjai” is the same, the uses of the verb “kreng jai” and “enryo suru” in the actual interactions between speaker and hearer are different.

Keywords: kreng jai, politeness, cost-benefit

1. บทนำ

ค่านิยมเรื่อง “ความเกรงใจ” และ “enryo” กล่าวได้ว่าเป็นค่านิยมทางวัฒนธรรมที่ผู้ที่อยู่ในสังคมไทยและญี่ปุ่นถูกปลูกฝังกันมาตั้งแต่เด็กให้พึงปฏิบัติต่อผู้อื่น อีกทั้งยังเป็นค่านิยมที่คนในสังคมทั้งสองต่างคาดหวังให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อตนเช่นกัน (Komin, 1991, p. 136; Wierzbicka, 1997, p. 241) บางครั้งเราอาจดเว้นการกระทำบางอย่างเพื่อหลีกเลี่ยงไม่ให้ผู้อื่นประเมินเราว่าไม่มีความเกรงใจ หรือในทางกลับกันเราอาจประเมินการกระทำของผู้อื่นว่าเขาไม่มีความเกรงใจก็ได้ ผู้ศึกษาเกี่ยวกับความเกรงใจในสังคมญี่ปุ่น (หรือ “enryo”) หลายท่าน (อาทิจิ Miike, 2003; Takita, 2012) ได้อธิบายสาเหตุที่ชาวญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับการแสดงออกถึงแนวคิดดังกล่าวเอาไว้ว่า เป็นเพราะสังคมญี่ปุ่นมีลักษณะทางสังคมที่เน้นความเป็นกลุ่ม (collectivistic society) ซึ่งให้ความสำคัญกับความกลมกลืนกันระหว่างสมาชิกในสังคมและระมัดระวังไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือหลีกเลี่ยงการสร้าง ความขัดแย้งให้น้อยที่สุด ส่วนสังคมไทยก็ถูกจัดประเภทไว้ว่าเป็นสังคมที่เน้นความเป็นกลุ่มเช่นกันตามแนวคิดของฮอฟสเต็ด (Hofstede, 2011) ชาวญี่ปุ่นและชาวไทยจึงมีการแสดงความเอาใจใส่ต่อความรู้สึกของผู้อื่นและระมัดระวังไม่ให้ตนเองต้องเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้อื่นต้องลำบาก

จากการประมวลแนวคิดเกี่ยวกับความเกรงใจและ “enryo” ที่มีนักวิชาการได้เคยศึกษาก่อนหน้านี้ ผู้เขียนมีความเห็นว่า หากพิจารณาในแง่ของความเป็น “แนวคิด” (concept) แล้วนั้น แนวคิดทั้งสองถือได้ว่ามีความใกล้เคียงกันค่อนข้างมาก ดังเช่นที่ผู้เขียนจะได้ทบทวนไว้ในหัวข้อที่ 2 การศึกษาเรื่อง “ความเกรงใจ” หรือ “enryo” ที่เคยมีมาก่อนหน้านี้ ส่วนใหญ่มักนำเสนอแนวคิดและการแสดงออกถึงแนวคิดดังกล่าวด้วยวิธีทางภาษาแบบต่างๆ (Intachakra, 2012; Komin, 1991; Lebra, 1993) แต่การศึกษาการใช้คำว่า “เกรงใจ” หรือ “enryo” ในฐานะเป็นคำกริยาคำหนึ่งในการสนทนา (Takita, 2012) ที่ผู้พูดกล่าวต่อผู้ฟังซึ่งเป็นผู้ได้รับความเกรงใจในสถานการณ์การสนทนานั้นๆ ยังพบไม่มากนัก บทความนี้จะนำเสนอในแบบหลัง ผู้เขียนจะมุ่งหาคำตอบว่าเพราะเหตุใดผู้พูดชาวไทยและชาวญี่ปุ่นจึงใช้คำว่า “เกรงใจ” และ “enryo” ในการสื่อสาร และคำที่มีความหมายตรงกันในทั้งสองภาษานี้มีหน้าที่ในการแสดงออกถึงความสุภาพ/หรือไม่สุภาพ เหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร ทั้งนี้ผู้เขียนจะจำแนกหน้าที่ (function) ของคำทั้งสอง โดยจะอธิบายจากมุมมองเรื่องความสุภาพตามแนวคิดเรื่องกลวิธีหลักความสุภาพ (grand strategy of politeness) ของลีช (Leech, 2007, 2014) เป็นหลัก

2. แนวคิดเรื่อง “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในสังคมไทยและสังคมญี่ปุ่น

ในหัวข้อนี้ ผู้เขียนจะทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับความเกรงใจและ enryo เสียก่อน เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบถึงฐานคิดของการใช้คำว่า “เกรงใจ” และ “enryo suru” จากนั้นผู้เขียนจะกล่าวถึงแนวคิดเรื่องกลวิธีหลักความสุภาพที่นำมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการจำแนกหน้าที่ของคำว่า “เกรงใจ” และ “enryo” ในการศึกษา

2.1 คำจำกัดความของ “ความเกรงใจ” ในภาษาไทย และ “enryo” ในภาษาญี่ปุ่น

หากเราค้นหาความหมายของคำว่า “ความเกรงใจ” ในพจนานุกรมภาษาไทย-ญี่ปุ่น เราจะพบว่า ส่วนใหญ่จะกำหนดให้คำว่า “ความเกรงใจ” ในภาษาไทยมีความหมายเทียบเท่ากับคำในภาษาญี่ปุ่นว่า “enryo” และคำกริยา “เกรงใจ” แปลตรงกับคำกริยา “enryo suru” (Matsuyama, 1998) แม้ว่าความหมายจากพจนานุกรมจะทำให้เราสามารถอนุมานได้ว่า “ความเกรงใจ” และ “enryo” มีความคล้ายคลึงกัน แต่เท่าที่ผ่านมาก็ยังไม่ปรากฏงานวิจัยใดๆ ที่เปรียบเทียบความหมายของคำทั้งสองคำนี้เพื่อเป็นเครื่องพิสูจน์ให้เกิดความชัดเจนว่า มโนทัศน์เรื่อง “ความเกรงใจ” กับ “enryo” เป็นสิ่งเดียวกัน

คุโบะ (Kubo, 2005a) ได้ให้คำจำกัดความของแนวคิด “enryo” (遠慮) โดยยึดความหมายตามตัวอักษร 2 ตัว คือ 遠 (en) และ 慮 (ryo) อักษรตัวแรก “en” แปลว่า

‘ระยะห่าง’ ส่วนอักษรตัวที่สอง “ryo” แปลว่า ‘การพิจารณา’ เมื่อนำคำทั้งสองมาผนวกกัน คำว่า “enryo” จึงสามารถตีความได้ว่าหมายถึง การพิจารณาระยะห่างทางสังคมระหว่างผู้พูดและผู้ฟังที่ทั้งสองฝ่ายจะต้องระมัดระวังและพิจารณาให้เป็นไปอย่างเหมาะสม เพื่อรักษาความสัมพันธ์ในเชิงสังคมระหว่างกันเอาไว้ การพิจารณาและระมัดระวังในที่นี้หมายความว่าไปถึงการสังเกตที่จะกระทำการบางอย่างหรือการแสดงออกด้วยความอ่อนน้อมเพื่อระวังไม่ให้เกิดการกระทำของตนเองกลายเป็นการรบกวนผู้อื่น หรือกล่าวอีกทางหนึ่งคือ เป็นการกระทำที่มุ่งเน้นการคำนึงถึงประโยชน์ของผู้ฟังหรือผู้อื่นเป็นสำคัญ (Kubo, 2005a, p. 140) คำอธิบายที่คุโบะให้ไว้เป็นไปในแนวทางเดียวกับนักวิชาการท่านอื่นอีกหลายท่าน (Doi, 1986; Wierzbicka, 1997; Koyama & Ikeda, 2011; Takita, 2012) ที่มองว่า “enryo” คือ ความพยายามควบคุมตัวเอง (self-restraint) โดยไม่แสดงความรู้สึกที่แท้จริงหรือความคิดเห็นของตัวเองให้อีกฝ่ายได้รับรู้ เพราะความรู้สึกหรือความคิดของตนอาจทำให้ผู้อื่นไม่พอใจ และส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในพวกพ้องหรือกลุ่มที่ตนสังกัดอยู่ (Wierzbicka, 1997, p. 246) มุมมองดังกล่าวข้างต้นนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความเกรงใจของไทย ดังที่ทรงธรรม อินทจักร (Intachakra, 2012, p. 626) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “เกรงใจ” ไว้ว่า คำว่า “เกรง” ในที่นี้อาจไม่ได้หมายถึง “กลัว” (fear) แต่น่าจะมีความหมายตรงกับ “เป็นห่วง” (concern) หรือ “กังวล” (anxiety) ว่า คำพูดหรือการกระทำของตนเองจะส่งผลให้ผู้อื่นรู้สึกอย่างไร เนื่องด้วยความเกรงใจเป็นการแสดงถึงความรู้สึกกังวลของผู้พูดว่า ตนเองควรจะกระทำหรือไม่กระทำการบางอย่างอย่างไรเพื่อให้ผู้ฟังได้รับประโยชน์หรือได้รับความสะดวกสบาย ดังนั้นผลของการแสดงความเกรงใจจึงอาจทำให้ผู้พูดต้องกระทำในสิ่งที่ตนไม่ยอมทำหรือไม่อาจทำสิ่งที่ตนต้องการได้เพื่อให้อีกฝ่ายได้ประโยชน์ (Ukosakul, 2005, p. 122)

อนึ่ง ผู้ศึกษาด้านแนวคิดเรื่องความเกรงใจในสังคมไทยอย่างโมล (Mole, 1973) และคลอสเนอร์ (Klausner, 2002) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความเกรงใจไว้ว่า ความเกรงใจในสังคมไทยเป็นแนวคิดที่ผสมผสานระหว่างการให้ความเคารพ (deference) และความเอาใจใส่ต่อผู้อื่น (consideration to others) เอาไว้ (Klausner, 2002, p. 258) กล่าวคือ เป็นหลักปฏิบัติที่ผู้น้อยพึงแสดงต่อผู้ที่มีสถานะทางสังคมสูงกว่าหรือผู้มีอาวุโสกว่า (Mole, 1973, p. 74) โดยให้ความเอาใจใส่และแสดงความสังเกตที่จะกระทำการใดก็ตามอันเป็นการรบกวนอีกฝ่ายอย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเกี่ยวกับความเกรงใจบางท่านก็ได้แสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไป โดยมองว่า ความเกรงใจอาจไม่ได้จำกัดแค่การแสดงออกต่อผู้ที่มีสถานภาพเท่ากันหรือต่ำกว่า

รวมทั้งคนใกล้ชิด (เช่น สามีภรรยาหรือเพื่อนสนิท) ได้ด้วยเช่นกัน (Komin, 1991, p. 136) ประเด็นดังกล่าวนี้มีความแตกต่างจากมุมมองเรื่อง “enryo” ของชาวญี่ปุ่นโดยทั่วไปที่มักมองว่าเราอาจไม่จำเป็นต้องแสดงความเกรงใจต่อบุคคลใกล้ชิด (Kubo, 2005a, p. 141; Takita, 2012, p. 191) เนื่องจากชาวญี่ปุ่นมีมุมมองว่า บุคคลใกล้ชิดจะมีความรักและความให้อภัยต่อผู้พูดเสมอ พวกเขาจึงสามารถยอมรับได้เมื่อผู้พูดกล่าวถ้อยคำอย่างตรงไปตรงมา (Maynard, 1993)

2.2 การใช้ภาษาที่แสดงความเกรงใจในภาษาไทยและภาษาญี่ปุ่น

การศึกษาเกี่ยวกับการแสดงออกถึงความเกรงใจของชาวญี่ปุ่นที่เรียกว่า “enryo” กล่าวได้ว่ามีมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 70 โดยมักเป็นการกล่าวถึงในเชิงแนวคิดและจิตวิทยาเชิงสังคมเป็นสำคัญ (อาทิจิ Doi, 1986; Lebra, 1993) ในแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษานั้น นักภาษาศาสตร์ชาวญี่ปุ่นที่ศึกษาเกี่ยวกับ “enryo” หลายท่านได้อธิบายปรากฏการณ์ทางภาษาที่แสดงถึงแนวคิดดังกล่าวจากมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่นเอง อิชิอิ (Ishii, 1984) อธิบายลักษณะเฉพาะของการสื่อสารของชาวญี่ปุ่นไว้ว่า เมื่อชาวญี่ปุ่นจะกล่าวถ้อยคำใดถ้อยคำหนึ่งเพื่อสื่อสารไปยังผู้ฟัง ผู้พูดมักจะพิจารณาถึงสภาพทางจิตใจของผู้รับสารนั้น และส่งสารไปอย่างอ้อมค้อมโดยหวังว่าผู้ฟังจะเข้าใจเจตนาของผู้พูดที่แฝงเอาไว้ได้ ภาษาที่ถูกถ่ายทอดออกไปยังผู้ฟังจึงอาจถูกตัดทอนให้สั้นลงหรือปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีความกำกวม คำอธิบายดังกล่าวเป็นไปในทำนองเดียวกับการศึกษาของมิอิเคะ (Miike, 2003) ที่นำเสนอความสัมพันธ์ระหว่าง “enryo” และการแนวคิดเรื่อง “sasshi” (การสังเกตและพิจารณาความรู้สึกของผู้อื่น) ว่าเป็นผลมาจากภาวะทางจิตใจอย่างหนึ่งของชาวญี่ปุ่นที่เรียกว่า “amae” ซึ่งหมายถึงความต้องการที่จะได้รับความรักหรือการยอมรับจากผู้อื่น

แนวคิดเรื่อง “enryo” ในภาษาญี่ปุ่นนั้น สามารถแสดงออกผ่านทางการใช้ภาษาได้หลากหลายรูปแบบและหลายกลวิธีไม่ว่าจะเป็นการใช้คำกริยา “enryo suru” หรือ การใช้ถ้อยคำอื่น ๆ อาทิ การปฏิเสธการเสนอให้ความช่วยเหลือด้วยคำว่า “ie ie” (‘ไม่ ไม่’) หรือ “tondemonai” (‘ไม่เป็นไร’) เพื่อแสดงออกว่า ผู้พูดลังเลที่จะรับความช่วยเหลือนั้นๆ เพราะเกรงจะเป็นการรบกวนอีกฝ่าย (Takita, 2012, p. 190) ผู้เขียนหยิบยกตัวอย่างจากการศึกษาของคุโบะ (Kubo, 2005a, p. 143) ในตัวอย่างนี้เจ้าของบ้าน (A) และภรรยา (C) ได้เชิญให้แขก (B) พักค้างคืนที่บ้านของตนอีกคืนหนึ่ง ในความเป็นจริง ผู้เป็นแขกสามารถพักต่ออีกคืนหนึ่งได้ เนื่องจากวันรุ่งขึ้นยังคงเป็นวันหยุดและเขาเองก็มีได้มีธุระ

ต้องเดินทางไปทีใด แต่กระนั้นผู้เป็นแขกก็ได้ตอบกลับการเชื้อเชิญนั้นด้วยถ้อยคำว่า
“tondemonai” (‘ไม่เป็นไร’)

ตัวอย่างที่ 1

- 1 A: tomatte irasshai
(‘ขอเชิญค้างคืนตอนะครับ’)
- 2 B: **tondemonai** oitoma shimasu
(‘ไม่เป็นไรครับ ขอกลับเลยดีกว่าครับ’)
- 3 A: natsuyasumi jya arimasen ka
(‘เป็นช่วงวันหยุดร้อนไม่ใช่หรือครับ’)
- 4 C: sou ossharazuni
(‘จริงด้วย อย่าปฏิเสธเลยนะค่ะ’)

(ดัดแปลงจาก Kubo, 2005a, p. 143)

คำตอบที่แขกให้กับเจ้าของบ้าน (ผลัดที่ 2) แสดงให้เห็นถึงความคิดของแขกที่ว่า การพักค้างคืนที่บ้านของผู้อื่นอาจทำให้เจ้าของบ้านไม่สะดวกสบาย เขาจึงต้องเห็นแก่ประโยชน์ของผู้เป็นเจ้าของบ้านและพยายามรบกวนเจ้าของบ้านให้น้อยที่สุดหรือหลีกเลี่ยงที่จะรบกวน แม้ว่าแขกผู้มาเยือนกันจะมีความต้องการที่จะอยู่ค้างที่บ้านของเจ้าบ้านอีกคืนหนึ่งก็ตาม แต่เขาก็จำต้องแสดงออกถึงความเกรงใจด้วยการตอบว่า “tondemonai” (‘ไม่เป็นไร’)

นอกจากตัวอย่างข้างต้นแล้วความเกรงใจในสังคมญี่ปุ่นยังแสดงออกด้วยคำขอโทษ “sumimasen” ในการตอบปฏิเสธบุคคลอื่น เพื่อแสดงว่า ผู้พูดคำนึงถึงความรู้สึกของผู้ที่ถูกปฏิเสธและรู้สึกเสียใจที่ทำให้เขาต้องเสียหน้าหรือไม่ได้รับการยอมรับ นอกจากนี้ในภาษาญี่ปุ่นยังมีการใช้สำนวนต่าง ๆ อาทิ “sou desu kedo” เมื่อต้องการให้ความเห็นที่แตกต่างออกไป โดยแสดงการให้การยอมรับความเห็นของผู้อื่นเสียก่อน ด้วยเกรงว่าความคิดเห็นที่ต่างไปของตนจะทำให้ผู้อื่นเสียหน้าได้ หรือการใช้สำนวน “sore wa chotto” ซึ่งบ่งชี้ว่า ผู้พูดลังเลที่จะตอบปฏิเสธการชวนของผู้อื่นจึงกล่าวในทำนองว่าผู้พูดมีความติดขัดบางประการ การใช้ถ้อยคำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมประการหนึ่งของชาวญี่ปุ่นที่มักไม่กล่าวถ้อยคำที่สื่อเจตนาอย่างตรงไปตรงมาเพราะเสี่ยงต่อการทำให้ผู้อื่นเสียหน้า (Takita, 2012, p. 191)

สำหรับการแสดงออกถึงความเกรงใจในสังคมไทยนั้น กล่าวได้ว่ายังคงมีผู้ศึกษาในประเด็นนี้ไม่มากนัก หนึ่งในนั้นคือการศึกษาของทรงธรรม อินทจักร (Intachakra, 2012) ทรงธรรม อินทจักรได้เสนอกลวิธีแสดงความเกรงใจของชาวไทยไว้ 4 กลวิธีซึ่งเป็นการเรียงลำดับตามหลักปฏิบัติเรื่องการลดค่าของตนเอง (self-abnegation) และการให้ประโยชน์กับผู้อื่น (other-accommodation) จากมากที่สุดไปถึ้น้อยที่สุด ได้แก่ 1) การไม่สื่อสาร 2) การทำให้เชื่อเป็นอื่น 3) การลดทอนสิทธิ์ของตนอย่างเปิดเผย และ 4) การแสดงเจตนาเชิงลั้งเล (ทรงธรรม อินทจักร, 2553, น. 26) อีกทั้งได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความเกรงใจของคนในสังคมไทยเอาไว้ว่า ความเกรงใจอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับความสุภาพเสียทีเดียว แม้ว่าความสุภาพและความเกรงใจต่างแสดงถึงความเอาใจใส่ของผู้พูดที่มีต่อผู้ฟังเช่นเดียวกัน แต่ตามแนวคิดเรื่องความสุภาพที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดของบราวน์และเลวินสัน (Brown & Levinson, 1987) นั้น เมื่อผู้พูด มีเจตนาที่จะกระทำการบางอย่างที่อาจเป็นการรบกวนผู้ฟัง ผู้พูดก็ยังคงสื่อสารถึงเจตนาของตนให้ผู้ฟังได้รับรู้ เพียงแต่ผู้พูดมีการแสดงถึงความเอาใจใส่ความรู้สึกของผู้ฟังโดยกลวิธีแสดงความสุภาพแบบต่าง ๆ (เช่น กลวิธีต่าง ๆ ตามแนวคิดของบราวน์และเลวินสัน) แต่หากผู้พูดมีความเกรงใจต่อผู้ฟัง และไม่ต้องการที่รบกวนผู้ฟังอย่างแท้จริง เมื่อผู้พูดมีเจตนาบางอย่าง เขาอาจจะไม่สื่อเจตนาที่ออกมาหรือไม่กระทำการใดๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเลยก็ได้ (Intachakra, 2012, p. 623) ทรงธรรม อินทจักรเรียกกลวิธีการแสดงความเกรงใจแบบนี้ว่าเป็น “การไม่สื่อสาร” (non-communication) ซึ่งเป็นหนึ่งในกลวิธีแสดงความเกรงใจ 4 ประการ (ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) ตัวอย่างเช่น ผู้หญิงคนหนึ่ง (B) อาศัยอยู่ที่อะพาร์ตเมนต์ เธอมีอาการภูมิแพ้ เมื่อเพื่อนของเธอ (A) มาเยี่ยมที่ห้องจึงพบว่าผู้หญิงคนนี้จะปิดหน้าต่างเมื่อได้กลิ่นบุหรีที่โชยมาจากห้องข้างๆ เพื่อนจึงถามว่า

ตัวอย่างที่ 2

- 1 A: ทำไมไม่ไปบอกเขาไม่ให้สูบบุหรี
- 2 B: เกรงใจ

(ดัดแปลงจาก ทรงธรรม อินทจักร, 2553, น. 27)

การที่ผู้หญิงในตัวอย่างข้างต้นไม่แจ้งคนที่พักอยู่ข้างห้องว่าไม่ให้สูบบุหรี แต่กลับยอมเป็นฝ่ายลำบากในการที่จะต้องปิดหน้าต่างเพื่อป้องกันกลิ่นบุหรีที่โชยเข้ามาในห้อง เป็นการไม่สื่อสารซึ่งแสดงถึงการลดคุณค่าของเธอเอง และให้ประโยชน์แก่ผู้ที่อยู่ข้างห้อง แม้ว่าเธอจะไม่รับรู้ถึงความเกรงใจของเธอก็ตาม หากเธอทำตามความต้องการที่แท้จริง

ของตนซึ่งคือการบอกให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบ ก็อาจเป็นการสร้างความขัดแย้งกับบุคคลที่อยู่ร่วมอะพาร์ตเมนต์เดียวกันและห้องติดกันซึ่งอาจทำให้มองหน้ากันไม่ติดในอนาคต

ทั้งนี้ เนื่องด้วยการศึกษาของทรงธรรม อินทจักร (ดังที่ผู้วิจัยได้ทบทวนไว้ข้างต้น) เป็นการศึกษาการใช้ภาษาเพื่อสื่อความเกรงใจ โดยใช้ข้อมูลที่มีผู้บอกเล่าเรื่องราวกับผู้วิจัยว่า การที่เขาพูดเช่นนั้นเป็นเพราะเขารู้สึกเกรงใจ มิได้เป็นการศึกษาหน้าที่ของคำกริยา “เกรงใจ” ที่ผู้พูดใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่เขาผู้นั้นรู้สึกเกรงใจในการศึกษานี้ ผู้เขียนจึงมีอาจนำกรอบแนวคิดของทรงธรรม อินทจักร มาใช้ในการวิเคราะห์จัดประเภทหน้าที่ของคำกริยา “เกรงใจ” และ “enryo” ได้ทั้งหมด แต่จะนำมาใช้ในการอธิบายการปฏิสัมพันธ์ของชาวไทยในบางกรณี นอกจากนี้ การศึกษาของทรงธรรม อินทจักร เป็นการศึกษาในเชิงวัฒนธรรมปฏิบัติศาสตร์ปลดพันธนาการ (Emancipatory Pragmatics) ที่เน้นการวิเคราะห์ภาษาจากมุมมองของเจ้าของภาษาที่ทำการศึกษานั้น ๆ แทนการอธิบายปรากฏการณ์ทางภาษาของสังคมหนึ่งด้วยทฤษฎีที่ถูกคิดค้นจากมุมมองของอีกสังคมหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นทฤษฎีที่คิดค้นโดยชาวตะวันตก (Hanks, Ide, & Katagiri, 2009, p. 2) อย่างไรก็ตาม เนื่องจากบทความนี้ของผู้เขียน เป็นการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างวัฒนธรรมไทยและญี่ปุ่น ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า ควรจะมีแนวคิดที่สามารถเป็นแกนกลางเพื่อใช้เป็นแนวทางในการเปรียบเทียบความเหมือนหรือแตกต่างให้ชัดเจนได้มากขึ้น ผู้เขียนเลือกใช้แนวคิดที่เรียกว่า “กลวิธีหลักความสุภาพ” (Grand Strategy of Politeness) ของลีช (Leech, 2007, 2014) ลีชได้นำเสนอ “หลักปฏิบัติ” (maxim) ต่างๆ เอาไว้เพื่อเป็นมาตรวัดว่า สังคมใดให้ความสำคัญกับ “หลักปฏิบัติ” ไตมากกว่ากัน มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ จะช่วยให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นว่า การแสดงออกถึงความเกรงใจของชาวไทยและชาวญี่ปุ่นจะมีจุดร่วมและมีความแตกต่างกันอย่างไรบ้างภายใต้หลักเกณฑ์เดียวกันดังรายละเอียดที่จะนำเสนอในหัวข้อต่อไป

3. ทฤษฎีกลวิธีหลักความสุภาพ

ด้วยความที่ความเกรงใจ (“enryo”) คือ การยับยั้งการกระทำของผู้พูดเอง เนื่องจากผู้พูดคำนึงถึงผู้อื่นเป็นสำคัญ ผู้ศึกษาเกี่ยวกับความเกรงใจในสังคมญี่ปุ่นจึงมักมีมุมมองว่า ความเกรงใจเป็นรูปแบบหนึ่งของความสุภาพ และการแสดงความเกรงใจก็ถือเป็นวิธีการรักษาระยะห่างกับผู้พูดให้ความเคารพให้เกียรติ (Wierzbicka, 1997, p. 245) ในการศึกษานี้ ผู้เขียนจึงจะวิเคราะห์หน้าที่ของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในมุมมองเรื่องความสุภาพ โดยใช้แนวคิดด้านความสุภาพของลีช (Leech, 2014) ที่เรียกว่า “กลวิธีหลักความสุภาพ” ลีช ได้พัฒนาแนวคิดที่เรียกว่า “กลวิธีหลักความสุภาพ” (GSP) ขึ้น ซึ่ง

เป็นการพัฒนามาจากแนวคิดเดิมที่เรียกว่า หลักแห่งความสุภาพ (politeness principle หรือ PP) (Leech, 1983) ที่เขาได้เคยเสนอไว้ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 แนวคิด “กลวิธีหลักความสุภาพ” นี้ ว่าด้วยเรื่องของหลักปฏิบัติประเภทต่างๆ ที่คนโดยทั่วไปยึดถือและกระทำเพื่อให้ตนบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง ซึ่งหลักปฏิบัติเหล่านั้นอยู่ภายใต้หลักการใหญ่เพียงประการเดียว นั่นคือหลักการที่ว่า “เพื่อที่จะแสดงความสุภาพ ผู้พูดจึงแสดงให้เห็นว่า ผู้พูดให้ความสำคัญกับผู้ฟัง หรือแสดงออกว่าผู้พูดลดความสำคัญของตนเองลง” (Leech, 2007, p. 181) ลิซได้นำเสนอหลักปฏิบัติต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงหลักการใหญ่ข้างต้นนี้ ซึ่งนักวิจัยปฏิบัติศาสตร์หลายท่านรวมถึงลิซเองมองว่า สามารถนำมาใช้อธิบายปรากฏการณ์การสื่อสารความสุภาพทั้งในสังคมตะวันตกและตะวันออกได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้ในการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องความสุภาพระหว่างวัฒนธรรม (Spencer-Oatey & Franklin, 2009, p. 31) ลิซจำแนกหลักปฏิบัติออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ หลักปฏิบัติที่เน้นผู้อื่นเป็นสำคัญ (O-oriented maxims) และหลักปฏิบัติที่เน้นการควบคุมผู้พูดเอง (S-oriented maxims) (ซึ่งถือเป็นการลดประโยชน์ที่ผู้พูดพึงได้รับ) ลิซจัดประเภทหลักปฏิบัติที่เน้นผู้อื่นเป็นสำคัญว่าเป็นการแสดงความสุภาพเชิงบวก¹ (pos-politeness) ซึ่งเป็นกลวิธีของการให้ “หน้า” ต่อผู้อื่น (face-enhancing act) หรือการแสดงการยอมรับผู้อื่นโดยเน้นความสำคัญของประโยชน์ที่ผู้อื่นพึงได้รับ ส่วนหลักปฏิบัติที่เน้นการควบคุมตนเองเป็นการแสดงความสุภาพเชิงลบ (neg-politeness) ซึ่งเป็นกลวิธีที่ผู้พูดใช้เพื่อลดความรุนแรงเมื่อเจตนาของผู้พูดที่ต้องการกระทำบางอย่างเป็นการรบกวนหรือละเมิดต่อผู้ฟัง (Leech, 2014, p. 89) หลักปฏิบัติทั้ง 2 ประเภทยังจำแนกออกเป็นหลักปฏิบัติย่อยประเภทละ 5 ข้อ ดังนี้

¹ ผู้เขียนใช้คำว่า “ความสุภาพเชิงบวก” เพื่อหมายถึง “pos-politeness” ตามแนวคิดของลิซ (Leech, 2007, 2014) ซึ่งมีความแตกต่างจาก “ความสุภาพเชิงบวก” ของบราวน์และเลวินสัน (Brown & Levinson, 1987) ตรงที่ความสุภาพเชิงบวกของบราวน์และเลวินสันเป็นกลวิธีหนึ่งที่ใช้ในการลดระดับ (redress) การคุกคามหน้า (face-threatening act (FTA)) ด้วยการให้การยอมรับผู้อื่น แต่สำหรับลิซ เขามองว่าการแสดงความสุภาพเชิงบวก คือการที่ผู้พูดมีเป้าหมายแต่แรกเริ่มคือต้องการให้คุณค่ากับผู้อื่น (face-enhancing act (FEA)) ไม่ใช่การลดระดับการคุกคามหน้า (FTA)

ตารางที่ 1

องค์ประกอบของกลวิธีหลักความสุภาพ

กลวิธีหลักความสุภาพ	
หลักปฏิบัติที่เน้นผู้อื่นเป็นสำคัญ	หลักปฏิบัติที่เน้นการควบคุมผู้พูดเอง
(แสดงความสุภาพเชิงบวก)	(แสดงความสุภาพเชิงลบ)
1) หลักปฏิบัติด้านความเอื้อเฟื้อ (generosity maxim)	1) หลักปฏิบัติด้านกาลเทศะ (tact maxim)
2) หลักปฏิบัติด้านความชื่นชอบ (approbation maxim)	2) หลักปฏิบัติด้านการถ่อมตน (modesty maxim)
3) หลักปฏิบัติด้านความจำเป็นที่ผู้พูดต้อง กระทำต่อผู้อื่น (obligation (of S to O) maxim)	3) หลักปฏิบัติด้านความจำเป็นที่ผู้อื่นต้องกระทำ ต่อผู้พูด (obligation (of O to S) maxim)
4) หลักปฏิบัติด้านการเห็นด้วย (agreement maxim)	4) หลักปฏิบัติด้านการเลี่ยงแสดงความเห็น (opinion-reticence)
5) หลักปฏิบัติด้านความเห็นใจ (sympathy maxim)	5) หลักปฏิบัติด้านการเลี่ยงแสดงความรู้สึก (feeling-reticence)

ดังที่ผู้เขียนสรุปไว้ในตารางข้างต้น การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติที่เน้นผู้ฟังเป็นสำคัญสามารถกระทำได้โดย 1) การให้ความสำคัญกับสิ่งที่ผู้อื่นต้องการ (หลักปฏิบัติด้านความเอื้อเฟื้อ) 2) การให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้อื่น (หลักปฏิบัติด้านความชื่นชอบ) 3) การให้ความสำคัญแก่สิ่งที่ผู้พูดพึงกระทำต่อผู้อื่น (หลักปฏิบัติด้านความจำเป็นที่ผู้พูดต้องกระทำต่อผู้อื่น) 4) การให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของผู้อื่น (หลักปฏิบัติด้านการเห็นด้วย) และ 5) การให้ความสำคัญกับความรู้สึกของผู้อื่น (หลักปฏิบัติด้านความเห็นใจ) ส่วนหลักปฏิบัติที่เน้นการควบคุมตนเองจำแนกออกได้เป็น 1) การลดคุณค่าของสิ่งที่ผู้พูดต้องการลง (หลักปฏิบัติด้านกาลเทศะ) 2) การลดคุณค่าของผู้พูดลง (หลักปฏิบัติด้านการถ่อมตน) 3) การลดความสำคัญของสิ่งที่ผู้อื่นพึงกระทำต่อผู้พูดลง (หลักปฏิบัติด้านความจำเป็นที่ผู้อื่นต้องกระทำต่อผู้พูด) 4) การลดความสำคัญของความคิดเห็นของผู้พูดเอง (หลักปฏิบัติด้านการเลี่ยงแสดงความเห็น) และ 5) การลดความสำคัญของความรู้สึกของผู้พูดเอง (หลักปฏิบัติด้านการเลี่ยงแสดงความรู้สึก) สันนิษฐานว่าแต่ละสังคมอาจให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามหลักปฏิบัติแต่ละข้อไม่เท่ากัน สังคมหนึ่งอาจเน้นที่หลักปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งเป็นหลัก ในขณะที่อีกสังคมหนึ่งอาจให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามหลักปฏิบัติข้ออื่น ๆ มากกว่า เป็นต้น

4. ข้อมูลและการจำแนกข้อมูล

ผู้เขียนศึกษาหน้าที่ของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในการปฏิสัมพันธ์ โดยรวบรวมข้อมูลจากคลังข้อมูลของแต่ละภาษา สำหรับข้อมูลภาษาไทยนั้น ผู้เขียนเก็บข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งรวบรวมไว้โดยภาควิชาภาษาศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเก็บข้อมูลภาษาญี่ปุ่นจากคลังข้อมูลที่จัดทำโดย National Institute for Japanese Language and Linguistics ข้อมูลภาษาไทย ที่นำมาศึกษาจะต้องมีคำว่า “เกรงใจ” และในกรณีภาษาญี่ปุ่นจะต้องมีคำว่า “enryo” ตามด้วยกริยารูปต่าง ๆ อาทิ “enryo suru” (รูปพื้นฐาน) “enryo shimasu” (รูปแสดงการให้เกียรติ) “enryo sasete itadakimasu” (รูปถ่อมตัว) เป็นต้น

จริงอยู่ที่นักวิจัยปฏิบัติศาสตร์หลายท่านมักให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูลการสนทนาได้ตอบในสถานการณ์จริง (authentic discourse) เนื่องจากเป็นข้อมูลภาษาที่มีความเป็นธรรมชาติและมีความน่าเชื่อถือ (Leech, 2014, p. 254) กระนั้นก็ดี ด้วยข้อจำกัดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการความเป็นส่วนตัวของผู้บอกภาษา และข้อจำกัดทางด้านเวลาที่ยูเขียนต้องเก็บข้อมูลสถานการณ์จริงจากสองสังคม ทั้งสังคมไทยและสังคมญี่ปุ่น การเก็บข้อมูลในลักษณะดังกล่าวจึงเป็นไปได้ยากในทางปฏิบัติ ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนจึงเลือกใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากคลังข้อมูลที่ได้มีรวบรวมไว้แล้ว โดยคัดเลือกทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นการสนทนาเชิงโต้ตอบ ผู้เขียนจึงคัดเลือกข้อมูลเฉพาะที่รวบรวมมาจากนวนิยายเท่านั้น

ผู้เขียนเก็บข้อมูลโดยการป้อนคำว่า “เกรงใจ” และเลือกข้อมูลจากหมวด “Fiction” หรือจากนวนิยาย การป้อนคำว่า “เกรงใจ” เข้าไปในช่องสืบค้นนั้น ทำให้มีตัวอย่างประโยคที่ปรากฏคำว่า “เกรงใจ” ในหลากหลายบริบทด้วยกัน อาทิ คำว่าเกรงใจ ที่ปรากฏในบริบทการกล่าวถึงพฤติกรรมตนเองที่มีต่อบุคคลที่ 3 เป็นต้นว่าผู้พูดบอกเล่าให้ผู้ฟังฟังว่า สาเหตุที่เขากล่าวหรือไม่กล่าวถ้อยคำหนึ่งๆ ต่อบุคคลที่ 3 เป็นเพราะเขารู้สึกเกรงใจ หรือคำว่า “เกรงใจ” ที่ปรากฏในการตอบปฏิเสธของผู้ที่ได้รับความเกรงใจ โดยกล่าวว่า “ไม่ต้องเกรงใจ” รวมถึงคำว่า “เกรงใจ” ที่ปรากฏเมื่อผู้พูดกล่าวถึงหลักปฏิบัติหรือมารยาทที่บุคคลพึงแสดงต่อกัน อย่างไรก็ตาม คำว่า “เกรงใจ” ที่ผู้เขียนนำมาวิเคราะห์นี้ เป็นคำที่ปรากฏในผลัดของผู้พูดที่กล่าวคำว่า “เกรงใจ” ต่อบุคคลที่ 2 เท่านั้น อนึ่ง เกณฑ์ในการคัดเลือกตัวอย่างข้อมูลข้างต้นได้ถูกนำมาใช้กับการคัดเลือกข้อมูลจากคลังข้อมูลภาษาญี่ปุ่นด้วยเช่นกัน ข้อมูลภาษาญี่ปุ่นที่นำมาศึกษาจะต้อง

ปรากฏคำว่า “enryo suru” ในบริบทที่ผู้พูดกำลังสนทนากับต่อบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการเกรงใจเท่านั้น

5. หน้าที่ของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในภาษาไทยและภาษาญี่ปุ่น

จากที่ผู้เขียนได้ทบทวนแนวคิดและคำจำกัดความของ “ความเกรงใจ” และ “enryo” ในภาษาญี่ปุ่น เราอาจสรุปได้ในเบื้องต้นว่า ความเกรงใจเป็นการกระทำที่เน้นผู้ฟังหรือผู้อื่นเป็นสำคัญ ดังนั้นเมื่อผู้พูดคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อื่นเป็นหลัก ผู้พูดจึงมีความลังเลหรืออดทนที่จะแสดงเจตนาที่แท้จริงของตนให้ผู้ฟังที่ตนเกรงใจได้ทราบ ในหลายกรณีเรามักบอกเล่าให้ผู้ฟังทราบว่า เรารู้สึกเกรงใจต่อคนคนหนึ่ง แต่ก็มีในอีกหลายกรณีเช่นกันที่ชาวไทยและชาวญี่ปุ่นกล่าวต่อผู้ฟังที่เขาเกรงใจว่า ผู้พูด “เกรงใจ” หรือ “enryo shimasu” ต่อบุคคลผู้นั้น ในบทความนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์หน้าที่ของ “ความเกรงใจ” ในภาษาไทย โดยเปรียบเทียบกับหน้าที่ของ “enryo” ในภาษาญี่ปุ่นซึ่งได้มีนักภาษาศาสตร์ท่านอื่น ๆ เคยศึกษาไว้ ผลการศึกษาพบว่า ชาวไทยมีการใช้คำว่าเกรงใจเพื่อทำหน้าที่ 4 ประการด้วยกัน ได้แก่ 1) เพื่อปฏิเสธผู้ฟังโดยแท้ 2) เพื่อแสดงความเป็นห่วงต่อผู้ฟัง 3) เพื่อร้องขอการยืนยันจากผู้ฟัง และ 4) เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูดเอง ในบรรดาหน้าที่ทั้ง 4 ประการนี้มีเพียงหน้าที่ประการที่หนึ่งเท่านั้นที่ปรากฏเช่นเดียวกับในภาษาญี่ปุ่น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 เพื่อปฏิเสธผู้ฟังโดยแท้

ทาคิตะ (Takita, 2012) ผู้ศึกษาเกี่ยวกับความเกรงใจในภาษาญี่ปุ่นได้กล่าวถึงหน้าที่ของ “enryo” ในการสนทนาระหว่างผู้พูดและผู้ฟังซึ่งเป็นบุคคลที่ผู้พูดเกรงใจได้เสนอมุมมองไว้ว่า แม้ว่าแนวคิดเรื่อง “enryo” ในสังคมญี่ปุ่นจะเป็นการแสดงออกถึงความเห็นใจและความใส่ใจในความรู้สึกของผู้อื่นซึ่งทำให้ผู้พูดมักลังเลที่จะแสดงความเห็นของตนเอง แต่การใช้สำนวน “enryo” ในการสื่อสารกับผู้ฟังที่ผู้พูดเกรงใจสามารถทำหน้าที่แสดงเจตนาการปฏิเสธได้ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิเสธคำเชิญหรือการปฏิเสธการเสนอให้ความช่วยเหลือ การปฏิเสธที่เกิดขึ้นนั้นถือเป็นการปฏิเสธโดยแท้ เนื่องจากผู้พูดมิได้ปฏิเสธเพื่อหวังให้คู่สนทนากล่าวยืนยันที่จะเชิญชวน/เชื้อเชิญ/เสนอความช่วยเหลืออีกครั้ง แต่เป็นการกระทำเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้พูดเองที่ต้องการความเป็นเอกเทศโดยไม่ต้องการให้ผู้ฟังเข้ามาล่วงล้ำ (Takita, 2012, p. 192) กล่าวอีกทางหนึ่งคือ ผู้พูดใช้ภาษาที่แสดงถึง “ความเกรงใจ”/ “enryo” เพียงเพื่อรักษาน้ำใจของผู้ฟัง แต่มีเจตนาที่แท้จริงคือการปฏิเสธ

ผู้เขียนพบหน้าที่ของความเกรงใจที่แสดงการปฏิเสธโดยแท้ดังที่ปรากฏในการศึกษาของทาคิตะในข้อมูลภาษาไทยและข้อมูลภาษาญี่ปุ่นที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้แม้ผู้เขียนจะไม่ได้รวบรวมข้อมูลจากการสอบถามว่าผู้ที่กล่าวถ้อยคำ “เกรงใจ” ด้วยว่ามีเจตนาเช่นไร แต่บริบทของการสนทนาที่อยู่แวดล้อมคำว่า “เกรงใจ” ก็สามารถทำให้ตีความได้ว่าผู้พูดกล่าวคำว่า “เกรงใจ” เพื่อแสดงเจตนาปฏิเสธ โดยให้เหตุผลของการปฏิเสธนั้น ว่าเป็นไปเพราะความรู้สึกกังวลว่าตนจะรบกวนผู้ฟัง แต่ในความเป็นจริงผู้พูดอาจไม่ได้รู้สึกกังวลเช่นนั้น เพียงแต่ไม่ต้องการรับการเสนอความช่วยเหลือจากผู้ฟัง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 3

- 1 A: บางทีไวรัสอาจจะมากับอีเมลก็ได้ วันนี้คุณได้เช็คเมลรีเปล่า
- 2 B: เช็ค แต่ฉันคิดว่าเรื่องมันแค่ทำงานช้ากว่าปกติเท่านั้น
- 3 A: นั่นไง เอาเป็นว่าเดี๋ยวผมให้เจ้าหน้าที่ดูแลระบบไปช่วยดูให้ดีขึ้น
- 4 B: ไม่เป็นไรค่ะ เกรงใจ ป่านนี้คุณวิรัชคงเรียกคนมาจัดการแล้ว

ในตัวอย่างนี้ A เสนอว่าจะตามเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบคอมพิวเตอร์ของ B แต่ B กลับไม่ได้ตอบรับความปรารถนาดีนั้น โดยกล่าวว่า “ไม่เป็นไร” ตามด้วยคำว่า “เกรงใจ” (ผลัดที่ 4) การใช้คำว่า “เกรงใจ” ของ B นั้น อาจมองได้ว่าเป็นการแสดงความลังเลที่จะรบกวนให้ A ต้องเป็นธุระไปตามเจ้าหน้าที่มาแก้ไขปัญหาให้ตน แต่หากพิจารณาบริบททางภาษาที่อยู่ในผลัดเดียวกัน “ป่านนี้คุณวิรัชคงเรียกคนมาจัดการแล้ว” จะเห็นได้ว่า B มีเหตุผลที่ไม่จำเป็นต้องรับการเสนอให้ความช่วยเหลือจาก A ฉะนั้นการกล่าวว่า “เกรงใจ” ของ B ในที่นี้จึงแสดงการทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของ B เองที่ไม่ต้องการให้ A เข้ามาข้องเกี่ยวกับเรื่องนี้เสียมากกว่า

การใช้คำว่า “เกรงใจ” ในตัวอย่างข้างต้นนี้มีความสอดคล้องกับกรณีการใช้คำว่า “enryo suru” ในภาษาญี่ปุ่นตามตัวอย่างที่ทาคิตะ (Takita, 2012) ได้กล่าวเอาไว้ ผู้เขียนขอหยิบยกตัวอย่างบทสนทนาจากการศึกษาของทาคิตะดังนี้ ในตัวอย่างนี้ โนะมุระ (A) เป็นประธานบริษัท เขาได้กล่าวชวนโอะคาโนะ (B) ซึ่งเป็นพนักงานบริษัทคนหนึ่งไปทานอาหารเย็นด้วยกัน

ตัวอย่างที่ 4

- 1 A: Okano san konya gohan dokkade goissho shimasen ka
(‘คุณโอะคาโนะ เย็นนี้เราไปทานข้าวเย็นที่ไหนกันไหมครับ’)
- 2 B: iya iya konya wa go **enryo shitokimasu**
(‘ไม่ได้ ไม่ได้ เย็นนี้ต้องขอเกรงใจครับ’)
- 3 A: iya sonna enryo shinaide kudasai yo
(‘ไม่ต้องเกรงใจขนาดนั้นหรอกครับ’)
- 4 B: iya honto kyou wa kazoku to no yakusoku ga aru node **enryo sasete itadakimasu**
(‘เปล่าครับ จริง ๆ วันนี้มีนัดกับครอบครัว ก็เลยจะขอเกรงใจนะครับ’)

ในตัวอย่างนี้ โนะมุระ (A) เป็นผู้ออกปากชวนโอะคาโนะ (B) ด้วยตัวเอง ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลใดที่โอะคาโนะ (B) จะวิตกกังวลว่า ตนเองจะรบกวนโนะมุระ (A) หรือทำให้เขาต้องลำบากหรือไม่ ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นโอะคะโนะ (B) เองที่มีนัดทานข้าวกับครอบครัวอยู่ก่อนแล้ว การถ้อยคำ “enryo shitokimasu” (ผลัดที่ 2) ที่โอะคาโนะ (B) กล่าวจึงถือเป็นการแสดงเจตนาปฏิเสธการชักชวน (Takita, 2012, p. 193) โดยการแสดงให้โนะมุระเข้าใจว่า เขาเองก็อยากไปทานข้าวด้วย แต่เพราะเขาเกรงว่าจะเป็นการรบกวนโนะมุระ เขาจึงเลือกที่จะไม่ไป ทั้งนี้เจตนาของโอะคะโนะที่ต้องการปฏิเสธถูกเน้นย้ำอีกครั้งในผลัดที่ 4 (“enryo sasete itadakimasu”) หลังจากที่เขากล่าวถึงสาเหตุที่ไม่สามารถไปทานอาหารกับโนะมุระได้

หากพิจารณาการแสดงความเกรงใจจากตัวอย่างที่ 3 และ 4 จากมุมมองเรื่องความสุภาพแล้วนั้น การใช้สำนวน “enryo” ของโอะคาโนะ (B) ในตัวอย่างที่ 4 แม้จะดูเหมือนเป็นการแสดงความสุภาพด้วยกลวิธีหลีกเลี่ยงที่จะการรบกวนผู้ฟัง (tact maxim) แต่ในอีกมุมหนึ่งก็สามารถพิจารณาได้ว่า โอะคาโนะกำลังปฏิเสธ และการปฏิเสธนั้นก็เป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก นั่นคือ ปฏิเสธคำชวนของอีกฝ่ายเพื่อให้ตนเองได้ไปทานข้าวกับครอบครัว ในทำนองเดียวกันกับตัวอย่างที่ 3 การที่ B ตอบผู้ที่เสนอให้ความช่วยเหลือแก่เธอว่า “เกรงใจ” ก็ถือเป็นการปฏิเสธอย่างอ้อม สังเกตจากคำพูดต่อมาที่กล่าวถึงความจำเป็นที่ทำให้ผู้พูดไม่ต้องรบกวนผู้ฟัง และเป็นการให้ความสำคัญกับประโยชน์ของผู้พูดเอง ในแง่ที่ว่าผู้พูดจะได้ไม่ต้องเป็นธุระในการแจ้งยกเลิกบุคคลที่เธอได้ขอให้เขาช่วยตรวจเช็คเครื่องคอมพิวเตอร์ก่อนหน้านี้ ลิขมองว่า

การกระทำใดๆ ที่เป็นการทำเพื่อตนเองมากกว่าการทำเพื่อประโยชน์ที่ผู้อื่นพึงได้รับ ถือเป็นการฝ่าฝืน (violation) ต่อหลักปฏิบัติเรื่องความเอื้อเฟื้อ (generosity maxim) อย่างหนึ่ง โดยไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่ผู้ฟังต้องการ นั่นก็คือ การไปทานข้าวด้วยกัน (ตัวอย่างที่ 4) และการยอมรับความช่วยเหลือ (ตัวอย่างที่ 3) ทั้งนี้ในการศึกษาเรื่อง “enryo” ของ คุโบะ (Kubo, 2005b, p. 184) ได้ให้คำอธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับกรณีนี้ไว้ว่าเป็นการแสดงความคำนึงถึง (hairyo) “ตนเอง” มากกว่าผู้ฟัง ซึ่งเป็นการใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อสื่อความหมายขัดแย้งกับความหมายตามตัวอักษรและขัดแย้งกับแนวคิดเรื่องความเกรงใจแบบดั้งเดิมตามที่ผู้เขียนได้ทบทวนไว้ในหัวข้อที่ 2

5.2 เพื่อแสดงความห่วงใยต่อผู้ฟัง

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้แนวคิดเรื่องความเกรงใจของญี่ปุ่นและไทยจะมีความคล้ายคลึงกันอยู่มาก แต่การใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อแสดงความห่วงใยต่อความสะดวกสบายของผู้ฟังกลับไม่พบในข้อมูลญี่ปุ่น สำหรับภาษานั้น ผู้เขียนพบว่า คำว่า “เกรงใจ” อาจไม่ได้บ่งชี้ถึงเจตนาปฏิเสธเพื่อผลประโยชน์ของผู้พูดเอง (ดังหัวข้อที่ 5.1) หากแต่เป็นการปฏิเสธเพื่อให้ผู้ฟังได้ประโยชน์ โดยการแสดงความรู้สึกห่วงใยและเห็นแก่ประโยชน์ของผู้ฟังเป็นสำคัญ ซึ่งประโยชน์ของผู้ฟังในที่นี้หมายถึงความสะดวกสบายที่ผู้ฟังพึงจะได้รับและผู้พูดไม่มีเจตนาหรือไม่ต้องการที่จะรบกวน ตัวอย่างที่ 5 ต่อไปนี้ จิล (A) กับ กัน (B) เป็นคนรู้จักกัน เมื่อกัน (B) เดินทางมาเที่ยวประเทศฝรั่งเศส จิล (A) จึงทำหน้าที่เป็นไกด์พาเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ ส่วนตัวอย่างที่ 6 ข้าว (A) ได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากจินตกา (B) ในขณะที่เดินทางมาท่องเที่ยวที่กรุงเวียนนา

ตัวอย่างที่ 5

- 1 A: หิวหรือเปล่าคะ นี่หกโมงเย็นแล้ว ถ้าหิวจะได้หาอะไรทานกันก่อนกลับ
- 2 B: ยังอิม ๆ อยู่เลยครับ บิ๊กแมคที่กินตอนบ่ายสองคงยังย่อยไม่หมด ผมว่ากลับไปทานบ้านกันดีกว่า ดีก้นัก ผมเกรงใจคุณ
- 3 A: ไม่ต้องเกรงใจหรอกค่ะ บอกหลายหนแล้วว่าจิลเต็มใจ แล้วนี่กลับบ้านมีอะไรทานหรือเปล่าคะ

ตัวอย่างที่ 6

- 1 A: ข้าวจะหัดขึ้นซั้วเว้ยกับแถมมะคะ จะได้ไม่รบกวนคุณจินตกาล
บ่อย ๆ ข้าวเกรงใจนะค่ะ
- 2 B: *ไม่ต้องเกรงใจหรอกนะ* ผมรับปากกับคุณเอมีว่าจะช่วยแพคแคร้คุณ
ช่วงที่อยู่เวียนนา

ในตัวอย่างที่ 5 หากพิจารณาการอ้างเหตุผลของ B ที่ว่าเขายังไม่หิว (ผลัดที่ 2) อาจทำให้มองได้ว่า B ต้องการปฏิเสธคำชวนของ A และไม่ได้ต้องการให้ A รบกวนความเป็นส่วนตัวของเขา แต่ข้อความต่อมาที่แสดงความเป็นห่วงกลับว่า A จะกลับบ้านดึก ทำให้อนุมานเจตนาของ B ได้ว่า ที่เขากล่าวคำว่า “เกรงใจ” นั้น เป็นเพราะเขารู้สึกกังวลที่ A จะต้องลำบากเพราะเขาเป็นสาเหตุ ในทำนองเดียวกันกับตัวอย่างที่ 6 การที่ A กล่าวว่าเธอจะหัดขึ้นซั้วเว้ยกับแถมเองเป็นบริบทที่บ่งชี้ว่าเธอตระหนักว่าตนเองเป็นภาระที่ทำให้ B ต้องลำบากในการไปรับและมาส่งเธอ เธอจึงไม่ต้องการจะรบกวนเขาอีก

ผู้เขียนเห็นว่า คำว่า “เกรงใจ” ทั้งในตัวอย่างที่ 5 และ 6 แม้จะเป็นการปฏิเสธความปรารถนาดีที่อีกฝ่ายหยิบยื่นให้คล้ายกับในหัวข้อที่ 5.1 แต่เนื่องจากผลที่ประโยชน์ได้รับจากวัจนกรรมการปฏิเสธนี้เป็นผู้ฟัง แม้ว่าผู้พูดอาจต้องการตอบรับข้อเสนอั้นหรือต้องการรับการช่วยเหลือจากผู้ฟัง แต่ผู้พูดยังยึดความต้องการนั้นของตนไว้ ด้วยเหตุนี้เมื่อพิจารณาจากมุมมองด้านความสุภาพ ผู้เขียนจึงวิเคราะห์ว่า การใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อทำหน้าที่แสดงความห่วงใยต่อผู้ฟังเป็นการแสดงความสุภาพตามหลักปฏิบัติเรื่องกาลเทศะ (tact maxim) ที่ว่าด้วยการให้ความสำคัญแก่ประโยชน์ที่ผู้ฟังพึงได้รับเป็นหลัก ในตัวอย่างที่ 5 B ให้ความสำคัญกับประโยชน์ของ A ที่จะได้ไม่ต้องกลับบ้านดึก เขาจึงเลือกที่จะปฏิเสธคำชวนของอีกฝ่าย ทั้งๆ ที่ตัวเขาเองอาจจะหิวและอยากไปทานอาหารเย็นก่อนกลับบ้าน และเสนอทางเลือกอื่นแทนซึ่งเป็นทางเลือกที่ไม่ได้เป็นการรบกวนผู้ฟังมากนัก เนื่องจากผู้พูดมีการเสนอทางเลือกแบบที่ไม่ต้องรบกวนผู้ฟังนี้เอง ผู้เขียนจึงมองว่าการใช้คำว่าเกรงใจในสถานการณ์นี้เป็นการที่ผู้พูดรู้สึก “เกรงใจ” ผู้ฟังอย่างแท้จริง โดยมีได้คาดหวังให้ผู้ฟังกล่าวชวนซ้ำอีกครั้ง ทั้งนี้ด้วยเหตุที่ความปรารถนาดีของผู้พูดสามารถสื่อไปยังผู้ฟัง ผู้ฟังในทั้งสองตัวอย่างจึงกล่าวปฏิเสธด้วยการกล่าวว่า “ไม่ต้องเกรงใจ” ซึ่งถือเป็นคู่วัจนกรรม (adjacency pair) ที่พบอยู่บ่อยครั้งในการสนทนาของชาวไทย

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้เขียนไม่พบการใช้คำว่า “enryo” เพื่อแสดงว่าผู้พูดห่วงใยผู้ฟังจากข้อมูลภาษาญี่ปุ่นดังเช่นในข้อมูลภาษาไทย แต่พบในผลัดของผู้ที่ได้รับความเกรงใจ ซึ่งอยู่ในรูปปฏิเสธว่า “enryo shinaide kudasai” (‘ไม่ต้องเกรงใจ’) สำนวนดังกล่าวเป็นการแสดงความเห็นต่อถ้อยคำของผู้พูดในผลัดก่อนหน้านี้ ซึ่งไม่ว่าผู้พูดจะกล่าวถ้อยคำใดก็ตาม ถ้อยคำนั้นจะถูกมองว่าเป็นเพราะเขารู้สึกเกรงใจ ทำให้ผู้ที่ได้รับความเกรงใจต้องกล่าวปฏิเสธในผลัดต่อมาว่า “ไม่ต้องเกรงใจ” เช่นเดียวกับกรณีของภาษาไทย ผู้เขียนมีความเห็นว่าการที่ชาวญี่ปุ่นมักไม่กล่าวตรงไปตรงมาว่าตนรู้สึกเกรงใจผู้ฟัง อาจเป็นเพราะค่านิยมที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ว่า ชาวญี่ปุ่นถือว่าการกล่าวถึงความรู้สึกของตนอย่างตรงไปตรงมาเป็นเรื่องที่ไม่พึงกระทำ เขาจึงแสดงออกด้วยถ้อยคำอื่น ๆ หรือวิธีอื่น ๆ โดยไม่กล่าวว่า “enryo” ออกมาอย่างชัดเจน เป็นต้นว่าผู้พูดอาจตอบการเสนอความช่วยเหลือจากผู้ฟังด้วยถ้อยคำว่า “tondemodai” (‘ไม่เป็นไร’) หรือเสนอทางเลือกอื่นที่จะเป็นการรบกวนผู้ฟังน้อยกว่าที่ผู้ฟังเสนอมา แม้กระนั้นฝ่ายที่ถูกปฏิเสธก็ยังอาจรับรู้ได้ถึงความเกรงใจของอีกฝ่าย เขาจึงกล่าวว่ายังมีให้อีกฝ่ายต้องรู้สึกเกรงใจด้วยการกล่าวว่า “enryo shinaide kudasai” เป็นต้น

5.3 เพื่อเรียกร้องการยืนยันจากผู้ฟัง

ในบริบทของการเชื่อเชิญหรือการเสนอให้ความช่วยเหลือในสังคมไทย เราอาจเคยได้ยินคำตอบว่า “เกรงใจ” อยู่บ่อยครั้ง จนบางครั้งผู้ที่เป็นคนเชิญอาจเกิดคำถามขึ้นว่า ผู้ที่กล่าวว่า “เกรงใจ” นั้นมีเจตนาอย่างไรกันแน่ เป็นต้นว่า ต้องการปฏิเสธการเชิญนั้นอย่างอ้อมค้อม หรือเพียงแค่แสดงความรู้สึกของตัวเองว่าเขารู้สึกเกรงใจ ความเกรงใจที่ผู้เขียนจัดเป็นประเภทที่ 3 นี้ คือ ความเกรงใจที่สามารถพิสูจน์ได้จากบริบทว่า ผู้พูดมิได้ต้องการปฏิเสธโดยแท้จริง แต่เป็นการแสดงออกให้ผู้ฟังได้ทราบว่าผู้พูดรู้สึกเกรงใจผู้ฟังในเรื่องที่ผู้ฟังเป็นผู้เสนอหรือเชิญชวนเอง ความเกรงใจของผู้พูดจึงเป็นการกระตุ้นให้ผู้ฟังยืนยันที่จะเชื่อเชิญผู้พูดอีกครั้ง เพราะผู้ฟังมิได้ถือเป็นการรบกวนแต่อย่างใด ดังตัวอย่างต่อไปนี้ เฮีย (A) ขวนโหม (B) ให้รับประทานอาหารที่บ้านของเขา

ตัวอย่างที่ 7

- 1 A: เฮียขอบใจโหมมากนะครับ แล้วนี่ทานข้าวมาแล้วหรือยัง อยู่ทานด้วยกันนะครับ
- 2 B: จะดีหรือคะ โหมเกรงใจ ไม่ได้บอกล่วงหน้าก่อน

3 A: ไม่ต้องเกรงใจหรือครับ ผู้ใหญ่ทานกันหมดแล้ว เหลือแต่พวกเรา
กันเองทั้งนั้น

ในตัวอย่างนี้ B ได้รับคำชวนจาก A ให้อยู่รับประทานอาหารที่บ้านของเขา ในผลัดที่ 2 จะเห็นได้ว่า B ไม่ได้ตอบรับหรือปฏิเสธ แต่กลับแสดงความลังเลด้วยการถามกลับว่า “จะดีหรือคะ” ตามด้วยคำว่า “เกรงใจ” แม้ว่าจะมีการให้เหตุผลว่า เธอไม่ได้บอก A ล่วงหน้าว่าจะมาที่บ้านของเขา (จึงอาจเป็นการรบกวน A ที่ในการจัดเตรียมอาหารเพิ่ม) แต่เหตุผลดังกล่าวก็มีได้มีน้ำหนักมากพอ ซึ่งเมื่อ A ทราบว่า B เกรงใจตน เขาจึงกล่าวห้ามและยืนยันเจตนาที่จะชวนอีกครั้ง

ผู้เขียนไม่พบการใช้ “enryo” เพื่อทำหน้าที่นี้ในข้อมูลภาษาญี่ปุ่น จึงสันนิษฐานว่า โดยปกติแล้วชาวญี่ปุ่นมักใช้สำนวน “enryo suru” ในฐานะที่เป็นกลวิธีการปฏิเสธอย่างหนึ่ง (Takei & Alston, 2018) ดังนั้นเมื่อชาวญี่ปุ่นออกปากเชิญชวนผู้ใดและได้รับการตอบกลับมว่า “enryo suru” เขาจึงมักไม่คะยั้นคะยอต่อไป เว้นเสียแต่ว่าผู้กล่าวเชิญต้องการให้บุคคลผู้นั้นกระทำบางอย่างด้วยกันจริง ๆ หรือเล็งเห็นว่าบุคคลผู้นั้นปฏิเสธเพราะความเกรงใจเขา ดังเช่นในตัวอย่างที่ 1 (ในหัวข้อที่ 5.1) ก่อนหน้านี้ จะเห็นได้ว่าผู้ที่เอ่ยปากชวนมีฐานะเป็นถึงประธานบริษัท แต่คนที่ถูกชวนเป็นเพียงพนักงานในบริษัทคนหนึ่ง ฉะนั้นการที่พนักงานคนหนึ่งกล่าวปฏิเสธการชวนของประธานจึงทำให้ประธานคิดไปเองได้ว่า เป็นเพราะพนักงานผู้นี้เกรงใจที่จะต้องไปทานอาหารเย็นกับบุคคลที่มีสถานภาพสูงกว่าเขา แต่เมื่อประธานได้รับการกล่าวว่า “enryo suru” อีกครั้ง ความเกรงใจนั้นจึงไม่ได้ทำหน้าที่เรียกร้องให้ประธานกล่าวชวนพนักงานคนนั้นอีก เพราะเขาเข้าใจแล้วว่าพนักงานคนนี้มีเหตุผลที่ทำให้ไม่สามารถไปทานข้าวกับเขาได้จริง ๆ

ผู้เขียนมองว่าการใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อทำหน้าที่ในข้อนี้ เป็นการใช้ความเกรงใจในเชิงกลวิธี กล่าวคือ หากพิจารณาจากมุมมองเรื่องความสุภาพของสัท คำว่า “เกรงใจ” ในตัวอย่างนี้บ่งชี้ว่า ผู้พูดกำลังปฏิบัติตามหลักการประการที่ว่า “พึงให้ความสำคัญแก่สิ่งที่ผู้พูดพึงกระทำต่อผู้อื่น” (obligation (of S to O) maxim) หมายความว่า ในสายตาของคนทั่วไปเรามักจะต้องรู้สึกเกรงใจเจ้าบ้าน ดังนั้นเมื่อผู้พูดรู้ว่าตนจะต้องรบกวนผู้ฟัง ผู้พูดจึงกล่าวคำว่า “เกรงใจ” ให้ผู้ฟังทราบว่าเธอได้ปฏิบัติในสิ่งที่พึงกระทำแล้ว นอกจากนี้ผู้พูดอาจคาดเดาได้ว่าหากผู้ฟังทราบว่าเธอเกรงใจตามมารยาทของคนไทย ผู้ฟังจะกล่าวปฏิเสธความเกรงใจของเธอ และการปฏิเสธความเกรงใจนั้นเป็นช่องทางให้ผู้พูดได้ผลประโยชน์ในสิ่งที่ผู้พูดต้องการ นั่นก็คือได้อยู่ร่วมทานข้าวกับผู้ฟังด้วย

โอฮาชิ (Ohashi, 2008) ได้อธิบายถึงแนวคิดเรื่องความสมดุลของความสัมพันธ์เชิงบุญคุณ “debt-credit equilibrium” เอาไว้ ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่าน่าจะนำมาอธิบายปรากฏการณ์การใช้คำว่า “เกรงใจ” ในภาษาไทยดังตัวอย่างข้างต้นนี้ได้ แนวคิดดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับการได้รับประโยชน์และการเสียประโยชน์ ในแง่ที่ว่า หากบุคคลใดได้รับประโยชน์และประโยชน์นั้นทำให้ต้องมีบุคคลที่เสียประโยชน์ ผู้ที่ได้ประโยชน์จะถือว่าเขาเป็นหนี้บุญคุณ และผู้ที่เสียประโยชน์เป็นผู้มีบุญคุณ โอฮาชิพบว่าในการปฏิสัมพันธ์ของชาวญี่ปุ่นนั้น คู่สนทนาทั้งสองฝ่ายมักจะพยายามเจรจาต่อรองเพื่อให้เกิดความสมดุลกัน หรือกล่าวอีกทางหนึ่งคือ ฝ่ายที่เป็นหนี้บุญคุณมักจะกล่าวเน้นถึงบุญคุณที่อีกฝ่ายมีต่อตนให้มากเข้าไว้ ในทางกลับกันฝ่ายที่มีบุญคุณก็มักปฏิเสธถึงบุญคุณนั้นเพื่อพยายามสร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ ในตัวอย่างข้างต้นนี้ เราอาจตีความการใช้คำว่า “เกรงใจ” ของโอมได้ว่า โอมอาจตระหนักว่า หากเธอพูดว่า “เกรงใจ” จะทำให้เสียจะเข้าใจว่า โอมคิดว่าเธอทำให้เสียต้องเสียประโยชน์เพราะถูกรบกวนความเป็นส่วนตัวอันเนื่องมาจากการที่โอมมาหาอย่างกะทันหัน และเมื่อเสียคิดเช่นนั้น เสียจะพยายามลดระดับการมีบุญคุณของเขาด้วยการปฏิเสธไม่ให้โอมคิดเช่นนั้น และชวนเธออีกครั้ง

5.4 เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูด

หน้าที่อีกประการหนึ่งของ “ความเกรงใจ” ของชาวไทยที่แตกต่างออกไปจากชาวญี่ปุ่น คือ หน้าที่ในการแสดงภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูด ด้วยการกล่าวว่าเขารู้สึกเกรงใจแทนการกล่าวขอบคุณ ผู้เขียนไม่พบการใช้สำนวน “enryo suru” ในบริบทของภาษาญี่ปุ่น การใช้สำนวน “เกรงใจ” แบบที่ผู้เขียนพบในข้อมูลคือการกล่าวคำว่า “เกรงใจ” พร้อม ๆ กับการรับของจากผู้อื่นมอบให้ หากพิจารณาจากแนวคิดเรื่องความเกรงใจในสังคมไทยที่คนในสังคมต่างคาดหวังว่าต่างฝ่ายต่างมีความระมัดระวังไม่ให้ตนต้องเป็นภาระของผู้อื่นในทางใดทางหนึ่ง (Komin, 1991, p. 136) เราอาจต้องพิจารณากรณีนี้ในสองด้านคือ ด้านการกระทำ (การรับ/ไม่รับสิ่งของจากผู้อื่นมอบให้) และด้านการใช้ถ้อยคำว่า “เกรงใจ” ถ้าพิจารณาจากการที่ผู้พูดกล่าวคำว่าเกรงใจในบริบทต่อไปนี้จะเหมือนว่าผู้พูดมีความกังวลว่าตนอาจทำให้ผู้ฟังต้องลำบาก แต่ถ้าเป็นด้านการกระทำนั้นจะเป็นไปในทางตรงกันข้าม เพราะผู้พูดรับสิ่งที่ผู้ฟังหยิบยื่นให้ในทันที ตัวอย่างต่อไปนี้ อัน (A) นำของขวัญปีใหม่มามอบให้กับ ปิม (B) แม้ปิมจะแปลกใจเนื่องจากทั้งสองไม่ได้สนิทสนมกันเท่าไรนักแต่ก็รับของขวัญนั้น

ตัวอย่างที่ 8

- 1 A: ของขวัญปีใหม่ครับ
- 2 B: เกรงใจจังเลยคะ ((พร้อมกับยื่นมือไปรับของ))

ในบริบทที่มีผู้มอบสิ่งของให้แก่ผู้พูด ผู้ที่ได้รับสิ่งของพึงต้องกล่าวขอบคุณหรือแสดงออกในทางใดทางหนึ่งว่าผู้พูดรับรู้ถึงความปรารถนาดีที่อีกฝ่ายมีให้ ลิซเรียกพฤติกรรมการกล่าวขอบคุณในบริบทเช่นนี้ว่า เป็นการปฏิบัติตามหลักเรื่องการให้ความสำคัญกับสิ่งที่ผู้พูดพึงกระทำต่อผู้ฟัง (obligation (of S to O) maxim) ในตัวอย่างนี้ B ซึ่งเป็นผู้รับของไม่ได้กล่าวขอบคุณ แต่กล่าวคำว่า “เกรงใจ” แทน ซึ่งก็ถือเป็นการปฏิบัติตามหลักดังกล่าวเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยที่มักให้ความสำคัญกับการที่ไม่ให้ผู้อื่นลำบาก อย่างไรก็ตาม การกระทำของผู้พูดที่รับของโดยทันทีถือว่ามีความขัดแย้งกับคำพูดของเธอ เพราะหากมีความเกรงใจจริงผู้พูดย่อมไม่รับของโดยที่ไม่ได้ถามไถ่อะไรเช่นนี้

อนึ่ง ผู้เขียนไม่พบการใช้คำว่า “enryo suru” ในสถานการณ์ที่คล้ายคลึงกันนี้ในภาษาญี่ปุ่นทั้งในการศึกษาของนักภาษาศาสตร์ท่านอื่นและจากคลังข้อมูลที่เขยื่อนำใช้ในครั้งนี้ ในสังคมญี่ปุ่นหากเป็นบริบทที่มีฝ่ายหนึ่งให้ของขวัญและอีกฝ่ายเป็นผู้รับนั้นผู้รับจะใช้กลวิธีต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นว่าอีกฝ่ายมีบุญคุณมากเพียงใด ส่วนผู้ให้ก็มักจะตอบปฏิเสธบุญคุณนั้น และผู้รับก็คงจะกล่าวถึงบุญคุณนั้นต่อไปแม้กระทั่งในการพบกันโอกาสต่อมา แต่จะไม่กล่าวว่าตนรู้สึกเกรงใจ หากผู้พูดกล่าวว่าเกรงใจ (“enryo suru”) ผู้พูดย่อมจะไม่รับสิ่งของนั้น ผู้เขียนหยิบยกตัวอย่างมาการศึกษาของ โอฮาชิ (Ohashi, 2008, p. 2162)

ตัวอย่างที่ 9

- 1 A: omiyage **suimase**n ne hontooni wazawaza
(‘ขอโทษด้วยที่คุณต้องซื้อของฝากมาให้ ไม่น่าลำบากจริง ๆ’)
- 2 B: ie ie tondemo nai desu
(‘ไม่ ไม่ ไม่เป็นไรค่ะ’)
- 3 A: **mooshiwakenai**, itsumo kiotsukatte moratte
(‘ต้องขอโทษอย่างมาก อุตส่าห์นึกถึงกันตลอด’)
- 4 B: honno okuchi yogoshi=
(‘ของเล็ก ๆ น้อย ๆ อาจจะไม่ถูกปาก’)

5 A: =iya iya tondemonai desu yo
(‘ไม่ ไม่ ไม่เป็นอย่างนั้นหรอกค่ะ’)

เวียร์บิคกา (Wierzbicka, 1997, p. 254) อธิบายพฤติกรรมการแสดงออกถึงความเกรงใจของชาวญี่ปุ่นเอาไว้ว่า ในบริบทของการขอบคุณที่มีบุคคลหนึ่งกระทำการบางอย่างเพื่อให้อีกฝ่ายได้ประโยชน์ ผู้ที่ได้ประโยชน์นั้นพึงต้องแสดงความเอาใจใส่ต่อผู้ให้กลับไปเพื่อเป็นการตอบแทน ในตัวอย่างข้างต้น ผู้ได้รับประโยชน์ (A) กล่าวขอโทษ ด้วยคำว่า “sumimasen” ที่เขาเป็นสาเหตุที่ทำให้อีกฝ่ายต้องเดือดร้อนในการหาของขวัญมาให้แม่ผู้ให้ (B) จะปฏิเสธว่าเขาไม่ได้ลำบากอะไร แต่ในผลัดต่อมา จะเห็นได้ว่า ผู้รับ (A) ก็ยังคงขอโทษต่อไป

ทรงธรรม อินทจักร (Intachakra, 2012) ได้กล่าวถึงการแสดงความเกรงใจประเภทหนึ่งที่เรียกว่า การแสดงเจตนาเชิงลังเล (hedged intentionality) เอาไว้ โดยอธิบายว่าหมายถึง การที่ผู้พูดกล่าวว่าเกรงใจเพื่อสื่อว่าผู้พูดไม่ต้องการรบกวนผู้ฟัง แต่ในความเป็นจริงแล้วผู้พูดก็ตระหนักดีว่าตนอยากจะรบกวนผู้ฟังอยู่ดี การกล่าวคำว่า “เกรงใจ” จึงเป็นเพียงการแสดงออกว่า ผู้พูดลังเลที่จะตอบรับโดยทันที ด้วยเกรงที่จะถูกมองว่าเป็นคนไม่เกรงใจและนึกถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ผู้เขียนเห็นว่า ตัวอย่างที่นำเสนอข้างต้นนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว คำว่า “เกรงใจ” ของ B ในตัวอย่างที่ 9 เป็นเพียงการแสดงภาพลักษณ์ว่า เธอมีความเข้าใจมารยาททางสังคมที่ควรแสดงความรู้สึกเป็นห่วงว่าอีกฝ่ายต้องลำบากในการไปหาซื้อของขวัญมาให้เธอ การใช้คำว่า “เกรงใจ” ของเธอจึงเป็นการแสดงเจตนาตอบรับแบบลังเล เพียงเพื่อให้ผู้ฟัง (A) เห็นว่า เธอรู้จักเกรงใจผู้อื่นและไม่ได้มีความอยากได้ของขวัญมาเป็นของตนมากเกินไป

6. สรุปและอภิปรายผล

ในบทความนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์หน้าที่ของ “ความเกรงใจ” ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้พูดที่กล่าวคำว่า “เกรงใจ” ต่อผู้ฟังซึ่งเป็นเป้าหมายของการเกรงใจนั้น โดยเปรียบเทียบกับ “enryo” ในภาษาญี่ปุ่นซึ่งได้มีผู้ศึกษาเอาไว้ ผู้เขียนได้อาศัยหลักการเรื่องกลวิธีหลักความสุภาพและเรื่องของการได้หรือเสียผลประโยชน์ (cost-benefit) ตามแนวคิดของลีช (Leech, 1983, 2014) และพบว่า “ความเกรงใจ” สามารถนำมาใช้เพื่อปฏิเสธผู้ฟังโดยแท้ เช่นเดียวกับคำว่า “enryo” ในภาษาญี่ปุ่น นอกจากหน้าที่ดังกล่าวแล้ว คำว่า “เกรงใจ” ในภาษาไทยยังถูกนำมาใช้เพื่อทำหน้าที่อีก 3 ประการ ซึ่งเป็นหน้าที่

ที่ไม่พบในข้อมูลภาษาญี่ปุ่น² ได้แก่ หน้าที่แสดงความห่วงใยต่อผู้ฟัง หน้าที่เรียกร้องการยืนยันจากผู้ฟัง และหน้าที่สร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูด หน้าที่เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการปฏิบัติตามหลักการเรื่องความสุภาพของชาวไทยในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป หากพิจารณาเรื่องของผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง เป็นที่น่าสังเกตว่า คำว่า “เกรงใจ” ในภาษาไทย ถูกนำมาใช้ในบริบทที่ผู้พูดเป็นฝ่ายได้ผลประโยชน์แทบทั้งสิ้น ยกเว้นหน้าที่ประเภทที่ 2 ที่แสดงความเห็นห่วงผู้ฟังซึ่งสอดคล้องกับหลักการเรื่อง “ความเกรงใจ” ที่คนในสังคมยึดถือปฏิบัติโดยมุ่งเน้นประโยชน์ที่ผู้ฟังพึงจะได้รับเป็นสำคัญมากกว่าประโยชน์ของตนเอง สำหรับหน้าที่ประการแรก “เพื่อปฏิเสธผู้ฟังโดยแท้” นั้น แม้จะเป็นการใช้ถ้อยคำที่แสดงให้เห็นว่า ผู้พูดไม่มีเจตนาที่จะรบกวนผู้ฟัง แต่ในความเป็นจริงแล้ว ผู้พูดอาจใช้ถ้อยคำดังกล่าวเพื่อให้ผู้พูดได้กระทำในสิ่งที่ตนต้องการโดยปราศจากการรบกวนจากผู้ฟัง ฉะนั้น จึงถือได้ว่าเป็นการกระทำที่คุกคามหน้าเชิงบวกของผู้ฟังเสียด้วยซ้ำ ส่วนหน้าที่อีกสองประการต่อมา “เพื่อเรียกร้องการยืนยันจากผู้ฟัง” และ “เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของผู้พูด” นั้น หากพิจารณาตามหลักการเรื่องความเกรงใจที่มองว่า ผู้ที่มีความเกรงใจผู้อื่นจะพยายามหลีกเลี่ยงไม่รบกวนบุคคลอื่นให้ได้มากที่สุดหรืองดเว้นการกระทำที่ตนต้องการไป เนื่องจากเห็นความสำคัญของผู้อื่นเป็นหลักแล้ว ผู้เขียนมีความเห็นว่า การแสดงความเกรงใจโดยใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว สามารถมองได้ว่าเป็นการแสดงความเกรงใจตามมารยาท³ เพื่อให้ผู้พูดเองได้รับผลประโยชน์ในทางใดทางหนึ่ง อาทิ เพื่อให้ผู้พูดจะได้รับความสนใจจากผู้ฟังและได้รับการชวนให้ทานอาหารอีกครั้ง หรือการมีภาพลักษณ์ที่ดี มีมารยาท เป็นต้น

ไอแซคส์และคลาร์ค (Isaacs & Clark, 1990) ได้กล่าวถึงวัจนกรรมตามมารยาท (ostensible speech act) เอาไว้ในการศึกษาเกี่ยวกับวัจนกรรมการเชิญตามมารยาท (ostensible invitation) ของพวกเขา ไอแซคส์และคลาร์คได้เสนอหลักเกณฑ์ 5 ประการในการสังเกตว่า วัจนกรรมที่บุคคลหนึ่งแสดงออกมาเป็นวัจนกรรมตามมารยาทหรือไม่ นั่นคือ 1) การแสร้งทำ (pretense) 2) การรับรู้ร่วมกันระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง (mutual recognition)

² ผลการศึกษาในงานวิจัยนี้ นำมาจากบทสนทนาในนวนิยายที่ถูกรวบรวมไว้ในคลังข้อมูลภาษาไทยและภาษาญี่ปุ่น (ดังที่กล่าวถึงในหัวข้อที่ 4) แม้ว่าจะเป็นแหล่งข้อมูลที่สะท้อนการใช้ภาษาจริงในสังคมไทยและสังคมญี่ปุ่น แต่ในบางกรณีก็อาจไม่มีคำอธิบายเกี่ยวกับบริบทการสนทนาที่มากพอ จึงอาจเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ไม่ปรากฏหน้าที่ของคำกริยา “enryo” ในภาษาญี่ปุ่นในอัตราส่วน 3 ใน 4 ของหน้าที่ที่พบจากข้อมูลภาษาไทย การศึกษาในอนาคตอาจจะใช้ข้อมูลจากบริบทอื่นๆ ที่มีความหลากหลายกว่าแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษานี้ รวมทั้งอาจวิเคราะห์ในเชิงปริมาณ เพื่อยืนยันความสอดคล้องกับการศึกษารั้งนี้ หรือแสดงข้อค้นพบอื่น ๆ ที่ต่างออกไป

³ ผู้เขียนถอดความมาจากคำว่า “ostensible” ตามแนวคิดของไอแซคส์และคลาร์ค (Isaacs & Clark, 1990)

3) การสมรู้ร่วมคิดกันระหว่างผู้พูดและผู้ฟัง (collusion) 4) ความกำกวม (ambivalence) 5) การแฝงเจตนาที่แท้จริงของผู้พูดเอาไว้ (off-record purpose) (Isaacs & Clark, 1990, p. 496) หากพิจารณาตัวอย่างการใช้คำว่า “เกรงใจ” เพื่อทำหน้าที่ประเภทที่ 3 และ 4 นั้น ผู้พูดที่กล่าวคำว่า “เกรงใจ” อาจไม่รู้รู้สึกเกรงใจอย่างแท้จริงก็เป็นได้ เพราะหากเป็นเช่นนั้นเขาย่อมหาเหตุผลอื่น ๆ หรือกล่าวถึงความจำเป็นต่าง ๆ ที่ทำให้เขาไม่ต้องรบกวนผู้ฟัง แต่กลับกล่าวคำว่า “เกรงใจ” เพื่อให้ผู้ฟังกล่าวเชิญเขาอีกครั้ง (หลักเรื่องการสร้างทำ) คำว่า “เกรงใจ” ในที่นี้จึงอาจมองได้ว่าเป็นการกล่าวตามมารยาทว่า ผู้พูดรู้สึกเกรงใจ ซึ่งผู้พูดมีความเกรงใจอยู่บ้างหรือไม่ก็อาจกล่าวได้อย่างแนบชิด (ตามหลักเรื่องความกำกวม) เช่น ผู้พูดอาจรู้สึกเกรงใจจริง ๆ แต่ก็อยากตอบรับคำเชิญ หรืออาจไม่มีความเกรงใจอยู่เลยเพียงแต่แสดงให้ผู้ฟังว่าตนรู้สึกเช่นนั้นก็เป็นได้ ด้านผู้ฟังก็รับรู้ได้ว่าอีกฝ่ายก็อาจต้องการตอบรับคำเชิญของเขา ซึ่งครั้งจะตอบรับโดยทันทีก็กลัวจะถูกมองว่าเห็นแก่ประโยชน์ที่ตนจะได้รับเป็นสำคัญ (ตามหลักเรื่องการรับรู้ร่วมกัน) ผู้ฟังจึงเอ่ยถ้อยคำที่เป็นการชวนอีกครั้ง ซึ่งการเอ่ยชักชวนนี้ถือเป็นการให้ความร่วมมือกับผู้พูด (ตามหลักเรื่องการสมรู้ร่วมคิด) ผลการศึกษาในบทความนี้จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าแม้ว่าการปฏิบัติตามแนวคิดเรื่องความเกรงใจจะเป็นเรื่องที่ทั้งคนไทยและคนญี่ปุ่นให้ความสำคัญเป็นอย่างมากเช่นเดียวกัน อีกทั้งในแต่ละภาษาก็มีวิธีการแสดงออกถึงความเกรงใจอย่างหลากหลาย ทว่าการที่ผู้พูดกล่าวว่า “เกรงใจ” หรือ “enryo suru” ให้บุคคลที่เขาเกรงใจได้ทราบกลับมิได้แสดงออกถึง “ความเกรงใจ” อย่างเคร่งครัดเสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้คำว่า “เกรงใจ” ในภาษาไทยที่ดูเหมือนจะมีหน้าที่ที่หลากหลายมากกว่าคำว่า “enryo suru” ในภาษาญี่ปุ่น ซึ่งต้องอาศัยการวิเคราะห์และอนุมานจากบริบทรอบข้างเป็นสำคัญ

เอกสารอ้างอิง

- ทรงธรรม อินทจักร. (2553). ความสุภาพ ความเกรงใจ และวัจนปฏิบัติศาสตร์ปลดพันธนาการ. *ภาษาและภาษาศาสตร์*, 29(1), 17-42.
- Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Doi, T. (1986). 'Amae': A key concept for understanding Japanese personality structure. In T. S. Lebra & W. P. Lebra (Eds.), *Japanese culture and behavior: Selected readings* (Revised ed., pp. 121-129). Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Hanks, W., Ide, S., & Katagiri, Y. (2009). Introduction: Towards an emancipatory pragmatics. *Journal of Pragmatics*, 41(1), 1-9.
- Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1).
<https://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1014>
- Intachakra, S. (2012). Politeness motivated by the 'heart' and 'binary rationality' in Thai culture. *Journal of Pragmatics*, 44(5), 619-635.
- Isaacs, E. A., & Clark, H. H. (1990). Ostensible invitations. *Language in Society*, 19(4), 493-509.
- Ishii, S. (1984). Enryo-Sasshi communication: A key to understanding Japanese interpersonal relations. *Cross-Currents*, 11(1), 49-58.
- Klausner, W. J. (2002). *Thai culture in transition*. Bangkok, Thailand: The Siam Society.
- Komin, S. (1991). *Psychology of the Thai people: Values and behavioral patterns*. Bangkok, Thailand: Research Center, National Institute of Development Administration.
- Koyama, S., & Ikeda, Y. (2011). Enryo-Sasshi komyunikeshon no sakusei: Yobi chousa ni yoru shakudo no kaitei. *Ibunka Komyunikeshon kenkyu*, 23, 21-46.
- Kubo, S. (2005a). On Japanese speech act enryo: An analysis of an X-sociative and X-regulative speech act. *Proceedings of the 10th Conference of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics, Tokyo*, pp. 139-149.
- _____. (2005b). Gengokoui kara mita raporumanejamento: 'enryo' to iu gengokoui. *Matsuyama Daigaku Ronshuu*, 17(2), 161-191.

- Lebra, T. S. (1993). Culture, self, and communication in Japan and the United States. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Communication in Japan and the United States* (pp. 51-87). Albany, NY: State University of New York Press.
- Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics*. London, England: Longman.
- _____. (2007). Politeness: Is there an East-West divide? *Journal of Politeness Research*, 3(2), 167-206.
- _____. (2014). *The pragmatics of politeness*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Matsuyama, O. (1998). *Tainichi nittai kanyaku taigo jiten*. Tokyo, Japan: Daigaku shorin.
- Maynard, S. K. (1993). *Discourse modality: Subjectivity, emotion and voice in the Japanese language*. Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Miike, Y. (2003). Japanese enryo-sasshi communication and the psychology of amae: Reconsideration and reconceptualization. *Keio Communication Review*, 25, 93-115.
- Mole, R. L. (1973). *Thai values and behavior patterns*. Tokyo, Japan: Charles E. Tuttle.
- Ohashi, J. (2008). Linguistic rituals for thanking in Japanese: Balancing obligations. *Journal of Pragmatics*, 40(12), 2150-2174.
- Spencer-Oatey, H., & Franklin, P. (2009). *Intercultural interaction: A multidisciplinary approach to intercultural communication*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Takei, I., & Alston, J. P. (2018). *Japanese Business Culture and Practices*. Bloomington, IN: iUniverse.
- Takita, F. (2012). Reconsidering the concept of negative politeness ‘enryo’ in Japan. *Hiroshima Studies in Language and Language Education*, 15, 189-196.

- Ukosakul, M. (2005). The significant of 'face' and politeness in social interaction as revealed through Thai 'face' idioms. In R. T. Lakoff & S. Ide (Eds.), *Broadening the horizon of linguistic politeness* (pp. 117-128). Amsterdam, The Netherlands: John Benjamins.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words*. Oxford, England: Oxford University Press.